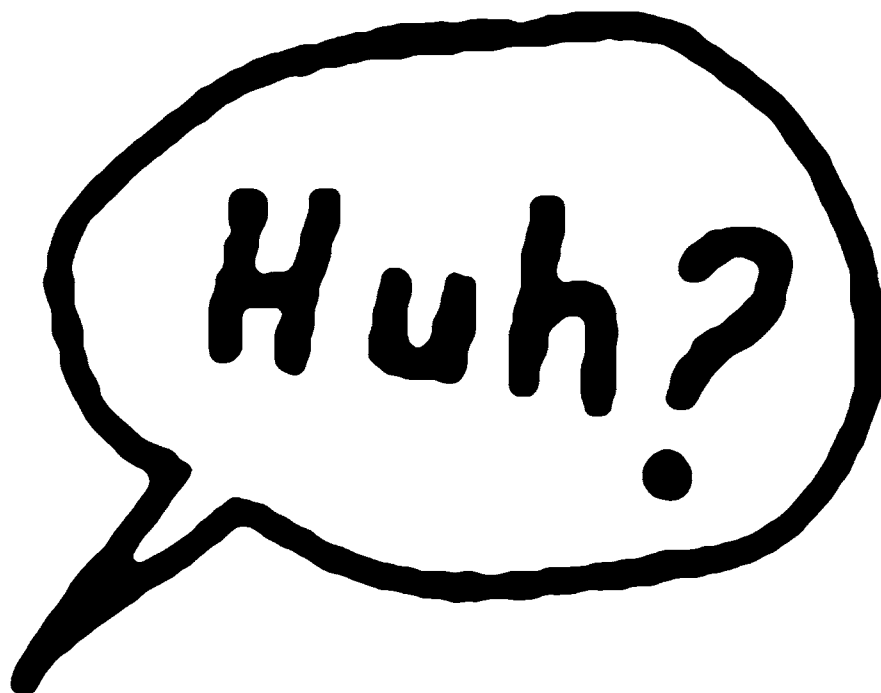

Deze brochure gaat over

'Global Europe'

Dat is het officiële (vrij)handelsbeleid van de EU

In deze brochure lees je waar dit beleid vandaan komt en welke effecten het binnen de EU en daarbuiten heeft voor arbeiders, studenten, boeren en migranten

Colofon

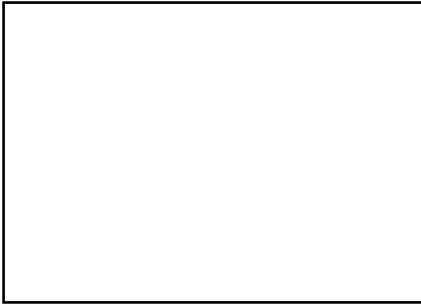
Deze brochure is gemaakt in het kader van de campagne 'Global Europe: Voor wie?' met subsidie van de NCDO

De campagne wordt gevoerd door XminY Solidariteitsfonds en Vóór de Verandering, ondersteund door andere organisaties binnen een overleg over 'Global Europe'
Zie voor meer informatie de website: www.voorwie.eu

lay-out: Jos Kley
drukwerk: Raddraaier

uitgave: mei 2009

Over de campagne

De meeste mensen vinden alles wat er op Europees niveau aan politiek gedaan wordt maar een saaie boel. Bovendien is het vaak een ingewikkeld gedoe dat door de slechte informatievoorziening moeilijk te volgen is. Dat is voor veel mensen reden om het hele gebeuren links te laten liggen. Dat is begrijpelijk, maar het kan ook rampzalig zijn. Er wordt immers beleid ontwikkeld dat vérgaande gevolgen heeft. En het bedrijfsleven en de conservatieve belangengroepen weten veelal goed hoe ze in dit ondoorzichtige labyrint het politieke spel naar hun hand kunnen zetten. Ze zetten dure lobby-structuren op die de Europese politieke structuur voortdurend bombarderen met hun wensen.

Het buitenlandse handels- en investeringsbeleid van de EU is een voorbeeld van een gebied waar ingrijpende maatregelen vastgelegd worden, die ook bepalend zijn voor het beleid van de lidstaten zelf. Sinds oktober 2006 is bij de afdeling handel van de Europese Commissie (in vaktaal: 'DG Trade') de strategie *Global Europe: Competing in the World* van kracht. Deze schrijft in feite een fel vrijhandelsbeleid voor dat is gericht op het behartigen van de belangen van het Europese bedrijfsleven, en op het verzekeren van de toegang tot zo goedkoop mogelijke grondstoffen voor de Europese economie en consumptie. Het is beleid dat uitgaat van een model van kapitalistische concurrentie, waarbij alleen de sterkste wint en de EU er alles aan zal doen om de sterkste te zijn.

Weinigen weten echter van het bestaan van dit beleid. (Zelfs staatssecretaris Heemskerk niet, zoals tijdens een debat op de Afrikadag op 25 april jongstleden bleek!) Wij zijn deze campagne gestart omdat het belangrijk is dat bekend wordt waar dit beleid voor staat. Wij willen allereerst de Europese Parlementsverkiezingen (op 4 juni in Nederland) aangrijpen om informatie hierover te verspreiden en de discussie erover aan te wakkeren. Er zijn in de aanloop naar die verkiezingen altijd allerlei bijeenkomsten, waarbij politici vooral de nadruk zullen leggen op de positieve kanten van de EU. Dat de EU ook een ander gezicht heeft, zoals *Global Europe*, blijft vaak verborgen.

'Bubble'

Wij hebben daarom onze *bubble* (spreekballon) ontwikkeld, die overal op kan duiken om dit andere gezicht van de Europese Unie aan het debat toe te voegen. Wij hopen dat zoveel mogelijk mensen daarbij meehelpen. Je kunt de bubble downloaden van de website, of op papier toegestuurd krijgen (geef dan adres en hoeveelheid op via de contact e-mail: info@voorwie.eu).

Consulta

Daarnaast zijn we zo brutaal om onze eigen 'volksraadpleging' te houden. Dat gebeurt in de vorm van een 'consulta' — een autonome raadspleging die door de Zapatistas in Mexico werd ontwikkeld — en stembussen die her en der bij bijeenkomsten en voor supermarkten opduiken. U kunt er ook via de website aan meedoen. Op de avond van de Europese verkiezingen zullen we de uitslag bekend maken. Ook bij deze consulta kunt u meehelpen door die bekend te maken of door een stemming in uw eigen omgeving of op uw bijeenkomst te organiseren. Wij helpen uiteraard met de uitvoering als dat gewenst is.

Vier deelterreinen

Voor vier specifieke groepen hebben we bovendien uitgewerkt welke effecten een 'buitenlands' Europees beleid als *Global Europe* heeft op hun eigen omstandigheden. Het betreft boeren, studenten, arbeiders

en migranten. We hebben over deze deelterreinen aparte dossiers gemaakt, die in deze brochure te vinden zijn (en ook los van elkaar op papier en los op onze website verkrijgbaar zijn). We organiseren aparte bijeenkomsten met geïnteresseerden uit deze sectoren. Mocht u belangstelling hebben voor een informatieve bijeenkomst, dan hopen wij dat van u te horen.

Vrijhandelsverdragen

De campagne gaat na de verkiezingen gewoon door. Dan zullen we, mede via deze website, de agenda blijven volgen van de onderhandelingen over vrijhandelsverdragen tussen de EU (of Nederland) en landen daarbuiten. Momenteel zijn er veel onderhandelingen gaande met landen of regio's die een stuk armer zijn en waar de EU ingrijpende eisen aan wil opleggen op het gebied van openstelling van markten en privatiseringen. In die landen zelf bestaat vaak veel verzet tegen deze vrijhandelsverdragen. Meestal gebeurt dat door basisbewegingen terwijl de regering zelf neoliberal gericht is. Het is in Nederland waar de kennis en beweging op een laag pitje staat.

Ook toetsen we dan uitspraken van de gekozen parlementariërs rond Global Europe en de vrijhandelsverdragen en volgen we de campagne rond de verkiezing van een nieuwe Europese Commissie.

Over ‘Global Europe’

De Europese Commissie zou je kunnen zien als de regering van de Europese Unie. Eén van de 26 ‘ministeries’ van de Commissie — het Directoraat-Generaal voor Handel (DG Trade) — gaat over het Europese beleid voor buitenlandse handel en investeringen. Dit beleid wordt vastgesteld door DG Trade in overleg met de rest van de Commissie.

In oktober 2006 kondigde DG Trade een nieuwe ‘strategie’ af met de titel *Global Europe: Competing in the World*. De gespierde taal van de strategie, en de eenzijdige gerichtheid op belangenbehartiging van het Europese bedrijfsleven, deed wereldwijd de alarmbellen rinkelen. Het leek erop alsof de EU gekozen had voor een drastische verharding van haar economische beleid. Daarbij wordt de wereldeconomie in toenemende mate gezien als een gevechtsarena waarin alleen nog overleefd kan worden door de anderen te verslaan.

Kern

Drie elementen vormen de kern van Global Europe. Het is gericht op het creëren van *betere markttoegang* voor Europese producten en diensten. Daarnaast gaat het om het *verbeteren of behouden van toegang tot grondstoffen* (voor de Europese economie). Ten derde wordt het beleid gericht op het bevorderen van de *rechtszekerheid en intellectuele eigendomsrechten* van Europese investeerders.

Volgens het handelsdepartement van de Europese Commissie moet deze strategie gezien worden als aanvulling op vergelijkbaar beleid in multilaterale (tussen meerdere landen tegelijkertijd) handelsverbanden — zoals de WTO — en bilaterale overeenkomsten (tussen twee afzonderlijke landen). Dit beleid wordt nu van handen en voeten voorzien, zoals met de speciaal voor het Europese bedrijfsleven ingestelde informatiedienst over markttoegang. (<http://madb.europa.eu/>)

Lissabon Agenda

Global Europe is ook verbonden aan de Lissabon Agenda, de omstreden afspraken die in 2000 gemaakt werden om de EU te hervormen tot ‘de meest concurrerende kennis-economie van de wereld’. Peter Mandelsohn, de toenmalige Commissaris voor Handel (‘minister’ van DG Trade), verklaarde hierover: “*Bij het vernieuwen van de Lissabonstrategie in 2005, werden de stappen geschetst die we binnen de EU moeten ondernemen om tot groei en banen te komen. Deze interne agenda moet worden aangevuld met een externe agenda voor het vergroten van de Europese competitiviteit in de mondiale economie. Het verwerpen van protectionisme thuis, zou gepaard moeten gaan met activisme om elders markten open te maken.*”^[1] (Protectionisme is een term voor beleid om de nationale markt af te schermen van ongewenste import. Op die manier zijn Nederland en andere Westerse landen ooit rijk en machtig geworden. Datzelfde proberen ze nu andere landen onmogelijk te maken).

Kritiek

Tallose maatschappelijke organisaties volgen deze ontwikkelingen met argusogen. Ze zien er een verhar-

---

^[1] Letterlijk: “*In 2005, the renewed Lisbon strategy set out the steps we must take within the European Union to deliver growth and jobs. This internal agenda must be complemented with an external agenda for improving European competitiveness in the global economy. Rejection of protectionism at home should be accompanied by activism in opening markets abroad.*”
In: *Global Europe: Competing in the World* (4 oktober 2006): http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/competitiveness/global_europe_en.htm

ding van het Europese beleid in, dat niet meer gericht lijkt op internationale samenwerking, maar alleen nog op economische concurrentie.

De koepel van kritische organisaties op het gebied van milieu en ontwikkeling in Europa — het *Seattle to Brussels Network* (S2B) — kenschetst Global Europe als “*een pure deregulerings-agenda in het belang van het Europese bedrijfsleven, met weinig oog voor fundamentele zaken als duurzame ontwikkeling, armoedebestrijding of economische onafhankelijkheid.*”^[2]

Volgens S2B is de strategie met name gericht op deregulering en privatisering in de ‘doellanden’ maar ook binnen de EU-lidstaten zelf: “*Zo staat er bijvoorbeeld geschreven dat toekomstige maatregelen op sociaal, arbeids- of milieugebied geen bedreiging zouden mogen vormen voor de mondiale concurrentiekracht van Europese bedrijven.*” De conclusie: “*Global Europe vormt een ernstige bedreiging van sociale rechtvaardigheid, gendergelijkheid (gelijkheid tussen seksuele geaardheden en mannen en vrouwen, red.) en duurzame ontwikkeling, niet alleen buiten de EU maar ook daarbinnen. De erosie van arbeidsrechten, de achteruitgang van de kwaliteit van banen binnen de EU, de vernietiging van een duurzame manier van landbouw bedrijven, is ook direct verbonden met de buitenlandse handelsagenda van de EU. Met de liberalisering van handel over alle sectoren — landbouw, industrie en diensten — is het een handvol bedrijven dat winst boekt, maar zullen miljoenen raken hun baan kwijt raken.*”^[3] (Liberalisering is het ontdoen van overheidscontrole).

De grootste dreiging van Global Europe is dat het de maat gaat bepalen van alle andere maatregelen op economisch gebied, zowel van de EU als van de afzonderlijke lidstaten. Volgens de letter van de wet zou dat nu kunnen, aangezien bepaald is dat al dat beleid niet in strijd mag zijn met de concurrentiekracht van Europese bedrijven.

Meer informatie:

- De website Europese Commissie over Global Europe:
http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/competitiveness/global_europe_en.htm
- De ‘Global Europe’-pagina op de website van het *Seattle-to-Brussels Network*:
<http://www.s2bnetwork.org/index.jsp?id=33&random=r972740297205746>
- Het S2B-rapport *Corporate Power over EU Trade Policy: Good for business, bad for the World*, van oktober 2006: http://www.s2bnetwork.org/s2bnetwork/download/Corporate_power_over_EU_Trade_policy_Sept_2006.pdf?id=138
Een samenvatting in het Nederlands is te vinden op:
http://www.s2bnetwork.org/s2bnetwork/download/s2breport_oct06_exsumNL.pdf?id=169

---

^[2] Letterlijk: “*A plain de-regulation agenda in favour of European business, with little regard to fundamental issues such as sustainable development, poverty eradication or economic sovereignty.*” Op de Global Europe-pagina van het S2B Network: <http://www.s2bnetwork.org/index.jsp?id=33&random=r994871916715056>

^[3] Letterlijk: “*It says, for example, that future directives on social, labour or environmental issues for instance, should not be threatening the global competitiveness of European corporations. (...) Global Europe poses a serious threat to social justice, gender equality and sustainable development not only outside the EU, but also within. The erosion of workers’ rights, the worsening of the quality of jobs within the EU, the destruction of a sustainable model of farming is also intrinsically linked to the external EU trade agenda. With trade liberalisation across all sectors — agriculture, industry and services — the beneficiaries are a handful of corporations but millions lose their jobs.*” In: “*No to Corporate Europe, Yes to Global Justice!*” (januari 2008): http://www.s2bnetwork.org/download/S2B_statement_WSF_GlobalDayofAction_2008.pdf

Lissabon en ‘Global Europe’ — een dubbele aanval op ontwikkeling en het Europese sociale model

door Roeline Knottnerus

De grondslagen van het EU-beleid

De wereldeconomie ‘globaliseert’ in rap tempo. De wereldmarkt speelt een steeds belangrijker rol in (inter)nationale economische betrekkingen en sociaal-economische verhoudingen. Het beleid van de EU is erop gericht om Europa zo toe te rusten dat het bedrijfsleven optimaal kan profiteren van de nieuwe omstandigheden.

Het beleid van de Europese Unie is tweeledig. Enerzijds is het erop gericht om de Europese interne markt drastisch verder te liberaliseren om zo de slagkracht van het eigen bedrijfsleven te vergroten, zodat het internationaal de concurrentie aan kan. Bij het versterken van het concurrentievermogen van het Europese bedrijfsleven hoort ook een pakket maatregelen om de werking van de arbeidsmarkt te flexibiliseren en het Europese sociale model te ‘moderniseren’. Dit is de zogenaamde ‘Lissabon-strategie voor banen en groei’.

Anderzijds is het beleid erop gericht om de economische groei in de Europese Unie te versterken door de buitenlandse handel een impuls te geven. Europa heeft in 2006 de uitgangspunten voor een agressief — activistisch noemen ze dat zelf — buitenlands handelsbeleid geformuleerd dat is gericht op het veroveren van nieuwe, opkomende markten in de rest van de wereld. In datzelfde document, getiteld *Global Europe: Competing in the World*, wordt ook toegang tot grondstoffen en energie tot speerpunt van beleid benoemd. Dat is immers van cruciaal belang voor het op peil houden van het groei- en concurrentievermogen van de Europese economie.^[1]

Samen vormen ‘Lissabon’ en Global Europe een grote bedreiging voor arbeidsvoorwaarden, milieunormen en sociale randvoorwaarden in de Europese Unie en de landen waarmee zij handel drijft.

‘Lissabon’ en Global Europe

De Lissabon Agenda — ingevoerd in 2000 en herzien in 2005 — is een pakket van maatregelen dat van de EU de meest dynamische (kennis)economie ter wereld moet maken. Middels structurele hervormingen moet het groei- en concurrentievermogen van de Europese economie een impuls krijgen om onze welvaart op peil te houden. Het behelst een brede coördinatie van het sociaal-economische beleid van de lidstaten, waarbij het mogelijk is om voorbij te gaan aan nationale belangen.

Een tweede peiler van de Lissabon Agenda is gericht op de modernisering van het Europese sociaal stelsel. In deze zogenaamde *flexicurity-agenda* ligt de nadruk op het flexibiliseren van de arbeidsmarkt, gekoppeld aan het doorlopend trainen en scholen van werknemers om hun *employability* te vergroten en een actief arbeidsmarktbeleid.

En dan is er nog een milieupeiler, die ervoor moet zorgen dat economische groei niet automatisch hand in hand gaat met een steeds groter beslag op onze natuurlijke grondstoffen.

De kritiek op de Lissabon Agenda is dat sterk wordt uitgegaan van een rendementsdenken: groei = meer = beter. Het versterken van de economische groei wordt gezien als prioriteit en als voorwaarde

^[1] De officiële documenten rond de Global Europe-strategie, inclusief de communicatie *Global Europe: Competing in the world* en het *working paper* waarop deze is gebaseerd, zijn te vinden op de website van het directoraat Handel van de Europese Commissie: http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/competitiveness/global_europe_en.htm

voor de overige twee peilers, die daarmee steeds meer ondergeschikt raken aan het versterken van het concurrentievermogen.

De Lissabon-strategie ziet handel als een belangrijke aanjager van economische groei. Daarnaast is toegang tot grondstoffen en energie van groot belang voor de Europese economie. De visie op deze externe component van de Lissabon Agenda is nader uitgewerkt in een beleidsdocument van de Europese Commissie getiteld *Global Europe: Competing in the World*.

Op de website van het directoraat Handel van de Europese Commissie vat de toenmalige EU-commissaris van handel, Peter Mandelson de uitgangspunten van het EU-beleid kort samen: *“Handel — en dus het handelsbeleid — van de EU speelt een cruciale rol bij het stimuleren van groei en het scheppen van banen in Europa. Om de vruchten te kunnen plukken van de nieuwe kansen die globalisering biedt, moet het Europese handelsbeleid zorgen voor openheid van de Europese markt en betere markttoegang in partnerlanden. Oftewel: Europa moet zelf een open markt bieden, om marktopening van andere landen te kunnen vragen.”*

Mandelson koppelt het handelsbeleid van de EU nadrukkelijk aan de Lissabon Agenda. *“De in 2005 herziene Lissabon-strategie geeft aan welke stappen we binnen de EU moeten nemen om (banen)groei te bewerkstelligen,”* schreef hij in 2006 bij de lancering van de Global Europe-strategie op zijn webpagina, en zegt vervolgens: *“Die interne agenda moet worden gecomplementeerd met een externe agenda voor het verbeteren van de Europese concurrentiepositie op de wereldmarkt. We moeten intern optreden tegen protectionisme, en een activistische beleid voeren om buitenlandse markten open te breken.”*^[2]

Via de Global Europe-strategie worden dus de interne en externe dimensies van het concurrentiebeleid rechtstreeks aan elkaar gekoppeld: handelsbarrières voor bedrijven moeten zo veel mogelijk worden opgeheven en regelgeving moet zo min mogelijk handelsverstoring zijn. Dat vraagt de EU van haar partners, en dat zijn ook de uitgangspunten voor het beleid op de interne markt. Dat betekent meer concurrentie, flexibilisering en deregulering, ten koste van het Europese sociale model.

De tweede belangrijke peiler van de Global Europe-strategie is het veiligstellen van goedkope grondstoffen voor het Europese bedrijfsleven. Europese bedrijven moeten voor wat betreft grondstoffen op een ‘eerlijke basis’ kunnen concurreren. In de praktijk betekent dit dat de Europese Commissie ernaar streeft om te zorgen dat de uitvoerheffingen en andere exportbeperkingen die (ontwikkelings)landen gebruiken om hun grondstoffen veilig te stellen voor eigen gebruik zo snel mogelijk worden afgeschaft. Daarmee doemen de contouren van een neokoloniaal tijdperk op...

Ongehoorde druk op publieke middelen, arbeidsvoorwaarden, sociaal beleid en duurzaamheid

De Global Europe-strategie van de EU beoogt onder meer het creëren van een ‘bedrijfsvriendelijker’ klimaat in de EU om het eigen bedrijfsleven zo beter te positioneren voor de mondiale concurrentiestrijd en te voorkomen dat de EU het aflegt tegen haar concurrenten in de wereldwijde *rat-race*. Maar daarmee wordt een negatieve spiraal in gang gezet: Dit beleid erodeert werkgelegenheid en is de doodklap voor fatsoenlijke arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, milieumaatstaven en het streven naar een duurzame economie, zowel in Europa als daarbuiten.

Globalisering vergroot de mogelijkheden voor bedrijven om hun productie te verplaatsen naar gebieden waar produceren goedkoper is. De machtsverhouding tussen arbeid en kapitaal slaat daardoor steeds meer door richting het bedrijfsleven. Bedrijven gebruiken het dreigement van het verplaatsen van de productie als pressiemiddel om zo de arbeidsvoorwaarden en omstandigheden van hun werknemers uit te kleden.

Ook overheden (met name in ontwikkelingslanden) worden met dit dreigement onder druk gezet om transnationale bedrijven een steeds gunstiger belasting- en investeringsklimaat te garanderen, ten koste

^[2] Vertaling en samenvatting: RK

van de overheidsbudgetten voor sociale zekerheid, onderwijs, gezondheidszorg, toegang tot schoon drinkwater, etcetera.

Een 'gelijk speelveld': economische kaalslag in ontwikkelingslanden

Als gevolg van de voortschrijdende liberalisering van de wereldhandel, raken ontwikkelingslanden steeds meer verwickeld in een genadeloze concurrentiestrijd om buitenlandse investeerders binnen te halen en te houden. Dat gaat ten koste van hun mogelijkheden voor het heffen van belasting en dus van publieke dienstverlening en sociaal beleid. Ook maken vrijhandelsbepalingen het hen steeds meer onmogelijk om hun eigen opkomende industrieën te beschermen tegen 'vrije' concurrentie met veel verder ontwikkelde multinationals uit de rest van de wereld. Daarmee lopen zij het risico dat zij permanent genoeg zullen moeten nemen met een plaatsje onderaan de economische pikorde. Toch blijven de EU en andere grote mondiale spelers op de wereldmarkt dit met een stalen gezicht het creëren van een 'gelijk speelveld' noemen.

Erosie van de economie

IN HET ZUIDEN... De Europese Unie onderhandelt zowel binnen de Wereldhandelsorganisatie als met individuele landen en regio's over het opheffen van handelsbelemmeringen en meer en betere markttoegang voor het Europese transnationale bedrijfsleven. Volgens de EU is vrijhandel niet alleen goed voor het eigen bedrijfsleven en daarmee voor de werkgelegenheid en de economische groei in Europa, maar helpt het ook de ontwikkeling van arme landen vooruit. De cijfers vertellen echter een heel ander verhaal, namelijk dat vrijhandel leidt tot erosie van economische sectoren en banenverlies.

In Afrika en Latijns Amerika hebben vrijhandelsbeleid en de daaraan gekoppelde markthervormingen geleid tot een enorm verlies aan (officiële) werkgelegenheid. Een nieuw rapport van de maatschappelijke organisaties WEED, WIDE en War On Want, getiteld *Trading away our jobs — how free trade threatens employment around the world*, wordt een schokkend beeld geschetst. In Zambia verdubbelde de werkloos-

FOTO: KOFFIEMETROEK

heid ten gevolge van handelsliberalisering en raakte een meerderheid van de bevolking aangewezen op werk in de informele economie. In Ghana liep de werkgelegenheid in de industrie met zeventien procent terug. In Latijns Amerika zag men de werkloosheid meer dan verdubbelen. In Mexico, waar de regering al vroeg het neoliberale vrijhandelsmodel aanvaardde, bedroeg het minimumloon in 2000, gecorrigeerd voor inflatie, nog maar twintig procent van wat het in 1976 was.

Het rapport geeft ook schokkende prognoses voor de effect-

en van de vrijhandelsverdragen die de EU momenteel uitonderhandelt, bijvoorbeeld met de landen rond de Middellandse Zee. De EU hoopt met deze landen voor 2010 een Euro-mediterrane vrijhandelszone in te kunnen stellen.

Onderstaande tabel geeft inzicht in de impact (in procenten) die een EuroMed-vrijhandelsverdrag zou hebben op de productie van goederen in de betrokken landen:

	Egypte	Syrië & Jordanië	Marokko	Tunesië	Turkije
Voedsel, drank & tabak	- 96,9	- 37,9	- 98,5	- 94,1	- 34,1
Textiel, kleding, leer & schoeisel	- 99,7	- 32,8	- 73,2	- 99,7	+ 7,8
Hout, meubels, papier & drukwerk	- 95,3	- 32,4	- 85,8	- 94,2	- 2,5
Chemicaliën, benzine, rubber & plastic	- 28,4	- 24,4	- 20,6	- 39,4	- 1,6
Aardewerk & glas, etc.	- 36,1	- 14,2	- 9,2	- 15,7	- 0,4
IJzer, staal & andere metalen	- 62,2	- 23,9	- 32,7	- 77,6	- 4,3
Niet-elektrisch gereedschap	- 90,6	- 16,2	- 78,3	+1100	- 5,9
Elektrisch gereedschap	- 85,4	- 40,3	- 55,4	- 79,6	- 2,6
Transportmiddelen	- 62,4	- 32,8	- 52,1	- 35,8	- 9,3
Apparatuur voor wetenschappelijke & andere doeleinden	- 35,4	- 24,9	- 23,9	- 12,4	- 23,8
Totaal voor de be- en verwerkende industrie	- 69,6	- 29,6	- 64,1	- 65,0	- 6,0

En dit zijn geen indianenverhalen: Deze prognoses zijn gebaseerd op de eigen analyses en cijfers van de Europese Commissie zelf.^[3]

In termen van werkgelegenheid zou een EuroMed-akkoord deze landen gezamenlijk bijna 3,4 miljoen banen kosten. En dan hebben we het alleen nog maar over de goederensector. Er worden ook negatieve werkgelegenheidseffecten en een neerwaartse druk op de lonen verwacht in de landbouw- en dienstensectoren.

... **EN IN HET NOORDEN** De effecten van het steeds goedkoper willen produceren worden ook steeds meer voelbaar in het rijke Noorden. De Global Europe-strategie legt een duidelijke link tussen het interne sociaal-economische beleid en de externe concurrentiekracht van de EU. De EU wil de slagkracht van het eigen transnationale bedrijfsleven vergroten door intern sociale hervormingen door te voeren die de slagkracht van het eigen bedrijfsleven in de wereldeconomie helpen vergroten.

De EU heeft de afgelopen tijd duidelijk laten zien op welke manier het de concurrentiepositie van de Unie wil versterken, namelijk ten gunste van het bedrijfsleven en ten koste van arbeid. Binnen de EU is het streven naar een meer dynamische arbeidsmarkt met een betere verdeling van de kansen op werk. Dat wordt ook wel de *flexicurity-agenda* genoemd. Daarbij staat de ‘noodzaak’ tot verder flexibiliseren van de arbeidsmarkt voorop. Arbeidszekerheid wordt naar de achterbank gedelegeerd: werknemers moeten multi-inzetbaar zijn, en moeten, om te zorgen dat het bedrijfsleven snel kan inspelen op veranderingen in de mondiale markt, makkelijk van baan kunnen veranderen. Om dat te bereiken, moet het ontslagrecht op de helling. De *employability* van werknemers moet tegelijkertijd worden verhoogd via levenslang leren. Overheden moeten een activerend arbeidsmarktbeleid voeren om mensen aan het werk te houden en mensen moeten langer doorwerken: de nieuwe Europese arbeidstijdenwet die sinds 1 april 2008 van kracht is, maakt werkdagen van 12 uur en werkweken van 60 uur mogelijk. Daarnaast wordt de discussie gevoerd over het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd. Tegelijkertijd moet de sociale zekerheid ‘gemoderniseerd’: in de praktijk betekent dat minder sociale steun in geval van werkloosheid, ziekte of arbeidsongeschiktheid.

Het ‘toerusten van mensen op verandering’ via ‘modernisering van de arbeidsbescherming’ zoals het in EU-jargon heet, moet het Europese bedrijfsleven beter in staat helpen stellen om wereldwijd marktaandeel

^[3] Bron: SIA-EMFTA Consortium, *Sustainability Impacts of the Euro-Mediterranean Free Trade Area: Final Report on Phase 2 of the SIA-EMFTA Project*, SIAEMFTA Consortium, 2006, zoals geciteerd in *Trading Away Our Jobs — How free trade threatens employment around the world*, WEED, WIDE & War On Want, maart 2009.

te verwerven, vaak in landen waar arbeidswetgeving grotendeels ontbreekt en vakbonden verboden zijn. Intussen zijn al vele tienduizenden werknemers in de EU hun baan kwijtgeraakt ten gevolge van globalisering. Lagergeschoold werk in industrie verdwijnt op grote schaal naar goedkopere productielanden, en zelfs als de economie groeit, komen er voor die mensen en op dat niveau maar weinig nieuwe banen terug. De EU erkent dat er, ondanks de *flexicurity-agenda*, verliezers zullen zijn. Om hen tegemoet te komen, is er in EU-verband een Global Adjustment Fund opgezet.

Global Adjustment Fund — een doekje voor het bloeden

Handelsliberalisering moet het nog makkelijker maken om goedkope producten — al dan niet geproduceerd door Europese bedrijven elders in de wereld — te importeren in de EU. De Europese Unie neemt daarbij voor lief dat de ‘negatieve effecten van globalisering’ lokaal en regionaal op grote schaal banen verloren gaan en de lonen steeds verder onder druk worden gezet. Ter ondersteuning van de ‘verliezers’ van globalisering — de mensen die hun baan kwijtraken door de veranderende mondiale productiepatronen — heeft de Europese Unie een *Global Adjustment Fund* ter waarde van € 3,5 miljard opgezet. Het fonds heeft intussen talloze aanvragen ontvangen om vele tienduizenden werknemers uit de hele EU tegemoet te komen die zijn ontslagen als gevolg van reorganisaties en herstructurering, bijvoorbeeld in de auto-industrie, de textiel, de mobiele telefonie of ten gevolge van *offshoring* in de zakelijke dienstverlening. De vrijhandelsverdragen waarover de EU momenteel onderhandelt in de Wereldhandelsorganisatie en met verschillende landen en regio’s wereldwijd zullen naar verwachting en volgens cijfers van de EU leiden tot verder banenverlies in de EU, met name in de landbouw en de industrie.

De illusie van ‘fatsoenlijk’ werk

De Global Europe-strategie zou moeten helpen om de concurrentiepositie van het Europese bedrijfsleven te verbeteren, maar met inachtneming van fatsoenlijke arbeidsvoorwaarden in Europa en daarbuiten. Maar de clausules die daarvoor zijn opgenomen in de vrijhandelsakkoorden zijn onvoldoende om fundamentele arbeidsnormen te waarborgen. De Global Europe-strategie is immers gebaseerd op verdergaande liberalisering van handel en investeringen. En die uitgangspunten staan nu juist op gespannen voet met goede arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden. En ook binnen Europa staan de arbeidsvoorwaarden onder druk dankzij de voortdurende klaagzang van het bedrijfsleven over de hoge arbeidskosten.

Mensenrechten in Colombia geen belemmering voor handelsonderhandelingen

In Colombia worden vakbondrechten stelselmatig geschonden en vakbondactivisten op grote schaal vermoord. Volgens de VN is de staat in het gros van de gevallen verantwoordelijk. Dat leidde onlangs nog tot een klemmende oproep van de vakbeweging aan de EU om niet verder te praten met Colombia over het afsluiten van een vrijhandelsakkoord. Maar die oproep was gericht aan dovemansoren: De Europese Commissie zette haar onderhandelingen over een vrijhandelsakkoord met de Andes-landen, waaronder Colombia, gewoon voort. Intussen heeft de Commissie wel besloten om niet verder te praten met Bolivia, omdat dit land (te) kritisch staat tegenover liberalisering.

In een reactie verklaarde de hoofdonderhandelaar van de Commissie dat handelsonderhandelingen de mensenrechtensituatie in Colombia juist helpen verbeteren. Maar volgens de ambassadeur van de delegatie van de Europese Commissie in Colombia spelen mensenrechten geen enkele rol in de onderhandelingen.

In 2008 besloot de Europese Commissie de handelspreferenties die Colombia geniet onder het GSP+ systeem te verlengen tot 2011. Een voorwaarde voor GSP+ preferenties is dat een land allerlei relevante mensenrechtenconventies moet hebben geratificeerd. Formeel heeft Colombia dat braaf gedaan. Uitkomsten van onderzoek van de VN en de ILO naar schendingen van die verdragen vond de Europese Commissie niet hard genoeg om Colombia’s verzoek om voortzetting van de handelspreferenties af te wijzen.

Zie bijvoorbeeld de volgende nieuwsartikelen:

- *Colombia Given a Trade Lease*, IPS, 11-12-2008: <http://www.ipsnews.net/news.asp?idnews=45070>
- *Double Standards on Trade*, IPS, 22-12-2008: <http://ipsnews.net/news.asp?idnews=45201>

- *EU urged not to sign FTA with Colombia*, 01-05-2009:
http://www.bilaterals.org/article.php3?id_article=14953
- *Human rights no block to EU-Colombia talks*, EU Observer, 04-05-2009:
<http://euobserver.com/9/28062/?rk=1>

Het is een valkuil: niet alleen in Europa, maar wereldwijd — de huidige crisis ten spijt — maakt een politiek-economisch model opgang dat handel omarmt als motor van economische groei die meer welvaart en banen zou moeten brengen. Maar om die groei te kunnen realiseren, moeten wel eerst de lonen, de arbeidsbescherming, sociale zekerheid, milieunormen en dergelijke omlaag.

Wereldwijde concurrentie op arbeid

Vrijhandelsverdragen en het opheffen van handelsbarrières maken het voor internationale bedrijven steeds gemakkelijker om te gaan *outsourcen*, dat wil zeggen dat ze op zoek gaan naar de goedkoopste landen om te produceren. Ze profiteren van de grote verschillen in beloning van arbeid tussen landen. Dat is mede mogelijk omdat de kosten van het transport om de geproduceerde goederen op de markt te krijgen steeds verder zijn teruggelopen. Omdat de productie zich steeds makkelijker kan verplaatsen, kunnen bedrijven hun winsten opschroeven ten koste van werknemers wereldwijd. Transnationaal opererende bedrijven zijn voortdurend bezig met het rationaliseren van hun productieprocessen: ze produceren daar waar het het goedkoopst is, en bezuinigen personeel weg waar ze kunnen. Vaak kunnen multinationals in de landen waarheen ze zich verplaatsen ook nog gunstige vestigingsvoorwaarden bedingen en afdwingen dat ze zich niet aan de nationaal geldende (minimale) arbeids- en milieustandaarden hoeven te houden. Zijn de voorwaarden niet gunstig genoeg, dan wordt de productie naar elders verplaatst. Dat kan grote gevolgen hebben voor de werkgelegenheid ter plaatse. Vooral ook omdat internationale bedrijven vanwege hun concurrentievoorsprong de lokale opkomende industrieën vaak uit de markt drukken. Vaak ontstaat er wel weer nieuwe werkgelegenheid in hun toeleveringsketen, maar als een groot bedrijf zijn productie verplaatst, verdwijnen ook die banen weer. Bovendien betrekken multinationals veel van hun grondstoffen en inputs niet van lokale bedrijven, maar halen ze die daar op de wereldmarkt waar ze het goedkoopst zijn. Zij pompen bovendien de winsten — veelal via constructies om nauwelijks tot geen belasting hoeven te betalen — voor het merendeel terug naar het moederbedrijf en/of de aandeelhouders.

FOTO: PIZ

In deze internationale concurrentiestrijd is het voor arbeiders steeds moeilijker om hun beloning, arbeidsvoorwaarden en werkgelegenheid adequaat te beschermen. Werknemers worden tegen elkaar uitgespeeld en grote bedrijven dicteren de voorwaarden waaronder wordt gewerkt.

Ontwikkelingslanden en deregulering

In ontwikkelingslanden betekent de inzet van de EU op deregulering dat het nog makkelijker wordt voor transnationale bedrijven om gunstige vestigingsvoorwaarden af te dwingen. Er is ontwikkelingslanden vaak veel aan gelegen om grote multinationals binnen te halen, omdat men hoopt dat die eigen ontwikkeling en werkgelegenheid een impuls zullen geven. (Ontwikkelings)landen zijn vaak bereid tot grote concessies om zulke bedrijven binnen te halen en te houden. Een goed voorbeeld zijn de zogenaamde export processing zones, waar transnationale bedrijven mogen opereren onder opschorting van het normale arbeids- en milieurecht. Zijn de vestigingsvoorwaarden die een land biedt niet gunstig genoeg, dan verplaatst een grote multinationale onderneming zijn (laaggeschoolde) productiewerk net zo gemakkelijk naar een 'betere' productielocatie.

De clausules die de EU in haar handelsverdragen opneemt over arbeidsrechten en duurzame ontwikkeling veranderen niets aan deze dynamiek. Al was het maar omdat tegelijkertijd wordt gesteld dat dergelijke rechten en standaarden niet voor 'protectionistische doeleinden' mogen worden gebruikt. Dat betekent dus dat het handhaven van dergelijke rechten aan alle kanten aangevochten kan worden.

De Lissabon Agenda, de liberalisering van de interne EU-markt en het harmoniseren van sociaal en milieubeleid

De EU wil sinds 2000 — het jaar dat de Lissabon Agenda werd geïntroduceerd — omwille van haar concurrentiepositie vaart zetten achter het voltooiën van de interne markt. Dat betekent een harmonisering van de Europese normen en standaarden, niet alleen op het gebied van handels- en investeringsbeleid, maar ook op het gebied van arbeid, milieu, etcetera. Vanwege de grote verschillen tussen de oude en de nieuwe lidstaten dreigt dit een harmonisering op het niveau van de laagste gemene deler te worden. Het niveau van harmonisering staat verder onder druk, omdat harmonisering bij de Global Europe-strategie is gekoppeld aan een dereguleringsagenda in het belang van het bedrijfsleven.

Inspraak voor het bedrijfsleven in nieuw sociaal beleid

De Global Europe-strategie bepaalt dat nieuw in te voeren regulering op sociaal terrein en op het gebied van arbeid en milieu op geen enkele manier de mondiale concurrentiepositie van het Europese bedrijfsleven mag schaden. De ondermijning van arbeidsrechten en de verslechterende kwaliteit van banen in de EU is zo rechtstreeks gekoppeld aan het handelsbeleid van de Europese Unie.

De EU wil, blijkens de GE-strategie, bovendien dat het bedrijfsleven, zowel van binnen de Unie als van de belangrijkste handelspartners, wordt geconsulteerd als het gaat om voorstellen voor het invoeren van nieuwe sociale regelgeving.

De EU wil de harmoniseringsexercitie benutten om de eigen (handels)regels en regulering van het bedrijfsleven meer in overeenstemming te brengen met die van haar belangrijkste handelspartners, waaronder prominent de VS. Zoals bekend is het bedrijfsleven in de VS veel minder gereguleerd en kent de VS veel minder sociale en milieubescherming.

Viking, Laval, Rüffert en Luxembourg: schokkende uitspraken van het Europees Hof

In een aantal geruchtmakende uitspraken heeft het Europees Hof recent laten zien dat het de rechten van bedrijven laat prevaleren boven het arbeidsrecht. Jurisprudentie van het Europees Hof neemt in de beleidsontwikkeling van de EU een belangrijke positie in: dit is een van de manieren waarop wordt uitgewerkt hoe de Europese wet- en regelgeving geïnterpreteerd moet worden.

De uitspraken van het Europees Hof laten zien dat het arbeidsrecht ondergeschikt wordt gemaakt aan de belangen en de concurrentiepositie van het bedrijfsleven. Het Europees hof laat de vrijheid van kapitaal, goederen en diensten en het detacheren van werknemers naar andere lidstaten door bedrijven prevaleren boven fundamentele mensenrechten als het recht op vereniging, belangenbehartiging, collectieve onderhandeling en het stakingsrecht.

Voor het Europees Hof is het recht op gelijke behandeling voor mensen die gelijk of gelijkaardig werk verrichten ondergeschikt aan markttoegang. In de zaak Rüffert heeft het Hof ingestemd met het recht van een Poolse onderaannemer in Duitsland om zijn werknemers slechts 46,5 procent te betalen van het gangbare Duitse loon in de sector, omdat minimumbeloning en algemeen verbindend verklaring van regionale CAO's niet duidelijk in de nationale wetgeving waren verankerd.

De zaken Viking en Laval zorgen voor een ernstige inperking van het stakingsrecht: staken mag alleen nog in gevallen waar het gaat om kwesties van openbare orde, openbare veiligheid en volksgezondheid en in relatie tot minimumvoorwaarden. Volgens het Europees Hof moet de rechter voortaan bepalen of actievoeren in voorkomende gevallen proportioneel of noodzakelijk is. Bovendien verschaft het Europees Hof bedrijven het recht om vakbonden aansprakelijk te stellen voor de schade die zij lijden ten gevolge van collectieve actie of het dreigen daarmee.

En blijkens de zaak-Luxembourg wordt het lidstaten effectief onmogelijk gemaakt om bovenminimale eisen te stellen als het gaat om basisvoorwaarden voor de werknemers van grensoverschrijdend opererende bedrijven. In deze zaak heeft de Europese Commissie zelf Luxemburg voor de rechter gedaagd omdat het een aantal basiseisen stelde aan de arbeidsvoorwaarden voor buitenlandse werknemers — waaronder het respecteren van CAO's en het toepassen van inflatiecorrectie. Volgens de EU was dit strijdig met het recht op vrijheid van dienstverlening voor bedrijven. De minimumvoorwaarden voor uitgezonden

werknemers zijn vastgelegd in de Europese detachingsrichtlijn. De uitspraak van het Europees Hof maakt pijnlijk duidelijk dat dit ook meteen de maximumvoorwaarden zijn. Deze uitspraken vormen zo een rechtstreekse aanval op de peilers onder het Europese sociale model.

Meer informatie over deze zaken en reacties van de sociale partners op de uitspraken van het Europees Hof zijn te vinden op: <http://www.etui.org/en/Headline-issues/Viking-Laval-Rueffert-Luxembourg>.

Acties

Er wordt al op diverse fronten actie gevoerd tegen deze aanval op het arbeidsrecht. Zo roept een groep van kritische Europarlementariërs roept op tot een boycot van de nieuwe Europese Commissie die na de verkiezingen van juni zal worden geïnstalleerd als zij niet bereid zijn om de detachingsrichtlijn die de rechten van werknemers die worden uitgezonden naar een andere lidstaat regelt, dusdanig te herzien dat gelijke behandeling van werknemers in de praktijk wordt gegarandeerd. In een verklaring zeggen zij dat vrij verkeer van personen in de EU niet mag leiden tot een concurrentiestrijd op lonen en arbeidsomstandigheden: werknemers uit andere lidstaten hebben tenminste recht op een loon en arbeidsvoorwaarden die gelijk zijn aan die van de ingezetenen van de lidstaat waar zij werken. Lees de 'schriftelijke verklaring' die deze kritische Europarlementariërs op 18 februari jl. aanhangig hebben gemaakt op: <http://tiny.cc/laval>

Zo'n 'schriftelijke verklaring' moet door meer dan 50% van alle Europarlementariërs worden getekend. Dan wordt het een officiële positie van het Europees Parlement, waarop de Europese Commissie verplicht moet reageren.

Vanuit de vakbonden wordt er een Europa-brede petitie voorbereid met een aantal eisen, waaronder een herziening van de detachingsrichtlijn die het mogelijk maakt dat via CAOs verplichte normen kunnen worden vastgelegd; een clausule die bepaalt dat het recht op vrijheid van vereniging en het stakingsrecht niet ondergeschikt mogen worden gemaakt aan de economische vrijheden.

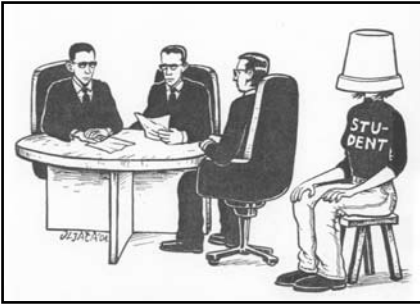
De petitie kan worden getekend op: <http://www.lavalvikingruffert.eu/>

Het is de bedoeling om 1 miljoen handtekeningen op te halen, zodat de Commissie Verzoekschriften van het Europees Parlement de petitie aanhangig kan maken bij de Europese Commissie.

De Europese vakbondskoepel ETUC eist bovendien dat de Lissabon Agenda op zijn minst wordt uitgebreid met een 'Protocol over sociale grondrechten'.

Tijd voor een nieuwe *bottom-line*!

De economische en financiële crisis die de wereld op dit moment teistert, bewijst het falen van dit model. Het creëert tevens nieuwe mogelijkheden om de principes die ten grondslag liggen aan het neoliberale vrijhandelsmodel ter discussie te stellen. De crisis biedt ruimte aan alternatieve manieren van denken die de economische, sociale, politieke en ecologische rechten van mensen boven het winstbejag van multinationale ondernemingen stelt. De Lissabon Agenda en de Global Europe-strategie zijn uitvloeisels van dit neoliberale denken. Zij vormen een bedreiging voor de economische ontwikkeling van arme landen en evenzeer voor het Europese sociale model. Het is de hoogste tijd voor een nieuwe *bottom-line*!

Global Europe, Bologna en het hoger onderwijs

door Kritische Studenten Utrecht

(Jeremy Crowlesmith, Ivo Kuppens, Jilles Mast)

Op 19 juni 1999 ondertekenden 29 ministers van Onderwijs van Europese landen de Bologna-declaratie.^[1] Hiermee werd een nieuwe agenda gezet voor de toekomst van hoger onderwijs in Europa. In dit artikel wordt uiteengezet welke gevolgen het Bologna Proces heeft voor het hoger onderwijs in Nederland en de rest van Europa. Allereerst zullen we een beeld schetsen van de doelstellingen die in de declaratie zelf zijn geformuleerd. Vervolgens zullen we ingaan op de achtergronden van de declaratie, te weten de historische context waarin deze tot stand is gekomen en de motivatie en ideologie die aan de declaratie ten grondslag ligt. In dit kader beschouwen we onder andere het verband tussen het Bologna Proces en andere neoliberale hervormingen die in Europa op brede schaal worden doorgevoerd onder de noemer *Global Europe: competing in the World*, en op mondiaal gebied onder leiding van de Wereld Handels Organisatie (WTO); ten slotte zullen we kijken naar de consequenties die dit proces heeft voor het hoger onderwijs in Nederland. Opvallend is, zullen we zien, dat veel van de hervormingen die verband houden met de doelstellingen van de Bologna-declaratie — waartegen in de rest van Europa op dit moment (april 2009) op grote schaal protesten worden gevoerd door zowel studenten als academische staffleden — in Nederland in feite al zeer vroeg en bovendien zonder veel zichtbare kritiek zijn doorgevoerd. Dit maakt dat het Nederlandse onderwijs een vruchtbaar onderwerp van studie is om de effecten van de Bologna-declaratie op voorhand te bezien.

Het valt te raden dat de evaluatie de werkelijke betekenis van de Bologna-declaratie moet onthullen — het eigenlijke document is tegelijk beknopt en vaag, wat een verdachte combinatie is. Een aantal vragen staat bij de evaluatie dus centraal: hoe wordt aan de doelstellingen vormgegeven in termen van het werkelijke beleid? Leiden deze daadwerkelijk tot het behalen van de genoemde doelstellingen, of is dit juist niet het geval en vormen deze doelen denkkelijk een ‘masker’ voor een andere agenda? Of is er in het andere geval sprake van ondoordacht beleid? Komen deze hervormingen voort uit een correcte en integere analyse van de verhoudingen tussen universiteit, markt en samenleving? Zijn de geformuleerde doelen ten slotte werkelijk nastrevenswaardig, in het kader van de visie op het hoger onderwijs an sich die uit deze doelen naar voren komt, en in het kader van de (neven)effecten van de hervormingen die op zo een brede schaal worden doorgevoerd?

De declaratie

De Bologna-declaratie is een document, ondertekend door 29 ministers van Onderwijs van Europese landen, waarin een aantal doelstellingen uit de doeken wordt gedaan die de individuele landen in hun onderwijsbeleid zouden moeten nastreven. In de tekst wordt gerefereerd aan een eerdere declaratie van Sorbonne of Parijs waarin plannen zijn geschetst voor het Bologna Proces, een proces van hervormingen van het Europese hoger onderwijs in het kader van de geformuleerde doelstellingen. De term ‘proces’ is hier cruciaal: het gebruik van deze term betekent dat er sprake is van een doorlopend proces van hervormingen, die bedoeld zijn om te blijven. Sinds de conferentie van Bologna zijn er verschillende Europese conferenties geweest om het verloop van het proces te evalueren (in Praag 2001, Berlijn 2003, Bergen 2005 en Londen 2007). Afgelopen april (2009) is de laatste van deze conferenties gehouden in Leuven.^[2]

[1] De Nederlandse vertaling van de Bologna Declaratie gepubliceerd door het Benelux Bologna Secretariat. http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/links/language/Bologna_Declaration_Dutch.pdf

[2] ‘Leuven’ heeft inmiddels een eigen verklaring in het verlengde van Bologna genaamd *The Bologna Process 2020*. Deze en andere officiële documenten over het Bologna Proces worden hier gepubliceerd.

Maar wat staat er nu precies in deze korte maar toch veelzeggende en vooral invloedrijke declaratie, die zo 'grondig' en systematisch wordt geëvalueerd door de landen die ze hebben ondertekend?

De Amsterdamse socioloog en historicus Chris Lorenz identificeert de doelstelling van 'het vergroten van het internationale concurrentievermogen van het Europees hoger onderwijsstelsel' als het centrale idee achter de Bologna-declaratie. De totstandbrenging van een 'Europees Hoger Onderwijsruimte' wordt benadrukt als zijnde een 'belangrijk instrument (...) voor het bevorderen van de mobiliteit en de kansen van burgers op de arbeidsmarkt en voor de algemene ontwikkeling van het continent.'

Dit economische doel wordt in de praktijk aan de hand van de volgende drie begrippen vormgegeven.

• **Marktwerking**

De declaratie besteedt 'bijzondere aandacht' aan de 'doelstelling van het vergroten van het internationale concurrentievermogen van het Europees hoger onderwijsstelsel'. In wezen betekent dit dat het universiteitswezen wordt geacht zich te gedragen als een bedrijf waar het draait om 'efficiency' en niet primair om kwaliteit als zodanig. 'Inefficiënte' kleine opleidingen als taal en cultuur studies, of studies die niet direct nut hebben voor het bedrijfsleven, bijvoorbeeld sociologie en filosofie komen zo onder druk te staan. Het denkbeeld dat hierachter schuilt, is in Nederland duidelijk terug te zien bij minister Plasterk, die geciteerd wordt in de Volkskrant: "*Bèta's zijn de mensen die echt iets kunnen.*"^[3]

• **Meetbaarheid**

De nadruk op concurrentievermogen betekent dat onderwijs vercommercialiseert. Zo wordt elke vorm van kwaliteit kwantitatief uitgedrukt, zodat deze een marktwaarde krijgt. Voorbeelden hiervan zijn het *Bachelor-Master* systeem dat de waarde van een diploma internationaal vergelijkbaar maakt, de harde knip,^[4] of de invoering van de ECTS (Europese studiepunten). Ook kan hierdoor de financiering van instellingen worden gerelateerd aan de output, het aantal uitgedeeld ECTS, diploma's enzovoort.

• **Management**

Het centrale idee is dat de universiteit in wezen een bedrijf is dat ook als zodanig moet worden geleid, namelijk door professionele managers en niet door docenten, onderzoekers en studenten. Een andere vorm van 'management' is de invloed die van buitenaf op de universiteit wordt uitgeoefend. Instellingen in het hoger onderwijs moeten met betrekking tot hun financiën voortdurend verantwoording afleggen aan derden (politiek en bedrijfsleven) omdat zij van deze derden afhankelijk zijn. In dit model worden onderzoeken en leerstoelen steeds vaker gefinancierd door het bedrijfsleven — een praktijk die op gespannen voet staat met het idee van academische vrijheid en autonomie; je bent namelijk niet in de hand die je voedt.

Verzet van studenten & academici

De kritiek onder studenten uit zich op verschillende manieren. Ten eerste zijn er de landelijke studentenverbonden van praktisch alle Bologna-landen, zoals in Nederland de LSVb (Landelijke Studentenvakbond) of het ISO (Interstedelijk Studenten Overleg), die zijn aangesloten bij de overkoepelende Europese Studenten Unie (ESU). ESU zit in de *Bologna Follow Up Group*, een club die onderdeel uitmaakt van de Bologna-meetings, een adviserende rol heeft en vooral kijkt hoe het na 2010 (de officiële einddatum) verder moet. ESU was in eerste instantie erg kritisch over het gehele Bologna Proces, wat blijkt uit hun uitgave van het *Black Book of the Bologna Process* (2005). Maar anno 2009 lijken ze al weer minder problemen te zien. In het recent verschenen: *Bologna with Student Eyes* (2009), richt hun kritiek zich voornamelijk op de inhoudelijke details en de manier en voortgang van de implementatie, en stellen ze weinig vragen over het proces op zich.

Veel fundamenteeler is de kritiek van de massale en grotendeels ongeorganiseerde studentenbewegingen

^[3] Minister Plasterk in de Volkskrant van 12 november 2008

^[4] *Petitie tegen de harde knip*: http://geenhardeknip.nl/?page_id=29

die losstaan van de studentenvakbonden (die overigens meestal weinig echte aanhang hebben). De bewegingen (*International Student Movement*, *Emancipating-Education-For-All*, *l'Onda* of *The Anomilous Wave* - Italië, *Contra-Bolonya* - Spanje) zijn het afgelopen half jaar sterk gegroeid en hebben veel van zich laten horen. Met name in Griekenland, Spanje, Italië, Finland, Frankrijk en Duitsland en in iets mindere mate in België en Engeland zijn deze groepen actief.

Het is opvallend dat de landen waar het Bologna Proces op dit moment wordt ingevoerd juist nu veel protest zien, terwijl in Nederland, waar geen sprake was van verzet, het proces gemakkelijk geïmplementeerd kon worden.

De gepacificeerde universiteit

Betekent dit gebrek aan verzet dat de Nederlandse studenten tevreden zijn over hun onderwijs, en dat dit gegeven zodoende een extra legitimering geeft aan de ministers van onderwijs? Geenszins.

1. Allereerst is de huidige generatie studenten niet anders gewend dan dat zij worden gezien als consumenten, en is niet anders gewend dan dat de belangrijkste hervormingen die al een tijd geleden zijn doorgevoerd reeds als regel worden gezien. Zie ook punt 4.

2. Voorts is van een coherente studentenbeweging, anders dan in andere landen, al tijden geen sprake meer, wat maakt dat de drempel voor studenten die wel problemen hebben met de gang van zaken, toch te hoog is. Hiermee samen hangt het punt dat velen pessimistisch zijn over de mogelijkheden om dingen te veranderen.

3. Mede dankzij de druk die de hervormingen op de financiële situatie van de studenten hebben gelegd (beperkte financiering, noodzaak tot lening, hogere collegegelden), komen velen er niet toe veel tijd te steken in het organiseren van protest. Zie ook punt 6.

4. Het politieke bewustzijn van de Nederlandse studenten ligt op een historisch laag peil. Een samenleving die weinig tot niets ziet van het engagement van studenten moet zich allerm minst voorhouden dat de zaken goed lopen, maar veeleer in gaan zien dat zij zeer grote problemen heeft. Het recente beleid, waar studenten meer en meer benaderd worden als consumenten, heeft beslist tot deze situatie bijgedragen, aangezien studenten meer en meer worden aangespoord in hun eigen wereldje van belangen te blijven en verder mee te draaien in het systeem.

5. De werkelijke betekenis van de hervormingen is bij veel studenten onbekend, deels doordat de beleidsmakers deze zelf niet goed lijken te overzien, anderzijds doordat de politiek een misleidend discours hanteert, waarbij de hervormingen, die op ondemocratische wijze worden doorgevoerd, als positief worden voorgesteld, terwijl veel werkelijke, verborgen effecten en grondslagen zich niet laten raden.

6. Ten slotte lijken de Nederlandse historische- en culturele context een belangrijke deelverklaring te zijn. De poldermentaliteit heeft er toe geleid dat er weinig ruimte is voor politieke actie waardoor alleen discussie en compromis overblijven.

Personeel

Ook academici, onderzoekers en docenten houden zich, enkele positieve uitzonderingen daargelaten, opvallend rustig. Terwijl de hervormingen hen minstens zo hard treffen als de studenten. Chriz Lorenz^[5] geeft enkele mogelijke verklaringen: *“Ten eerste is er het permanente karakter van onderwijshervormingen, die zoals eerder vermeld al in de jaren 80 al zijn begonnen. Dit heeft geleid tot een gebrek aan kennis en desinteresse over wat er gaande is. Het volgen van de universitaire politiek alleen al is een halve dagtaak, iets waar de schrijvers van dit artikel inmiddels ook achter zijn gekomen. Ten tweede is er verdeeldheid tussen de universiteiten onderling en tussen de verschillende faculteiten, vanwege uiteenlopende belangen. Sommige faculteiten hebben in eerste instantie meer baat bij extra geld uit het bedrijfsleven voor het uitvoeren van onderzoek, ondanks het gevaar dat dit kan betekenen voor hun wetenschappelijke integriteit, dan andere faculteiten. De neuzen staan dus lang niet allemaal dezelfde kant op, zo wordt verzet organiseren bemoeilijkt. Hiermee in verband staat dat meer dan eens de onderzoeksgelden die beschikbaar zijn voor een faculteit worden verdeeld op basis van ‘relaties’ en niet op kwalitatieve gronden. Zelfs binnen de faculteit bestaan dus verschillende belangen. Het is belangrijk*

[5] *Van het universitair front geen nieuws*, C.F.G. Lorenz (1993): <http://www.phys.uu.nl/~kriststud/grens.htm>

te erkennen dat de universiteit niet uitsluitend wordt bewoond door integere hardwerkende onderzoekers en docenten, maar ook door 'beunhazende klaplopers' die op basis van goede relaties hun aanstellingen weten te behouden.^[6] Ten derde mist het universitair personeel een vakbond die zich niet alleen om arbeidsvoorwaarden bekommert, maar ook om zaken als de wetenschappelijke inhoud en maatschappelijke belangen.”

De belangrijkste oorzaak van het gebrek aan effectief verzet is het ontbreken van een organisatie die de gemeenschappelijk belangen en frustraties van de universiteiten en hun faculteiten kan kanaliseren en uiten. Het is van groot belang voor het slagen van het verzet tegen Bologna dat studenten én docenten, onderzoekers en universitair personeel zich organiseren. We kunnen alleen het tij keren wanneer we samen werken.

Daarom proberen we in Nederland de verloren tijd in te halen. Verschillende groepen zijn nu bezig met campagnes en acties voor te bereiden tegen het Bologna Proces.^[7] Om inspiratie op te doen, kun je hieronder lezen over twee recente voorbeelden van Europese studenten, academici en universiteitspersoneel die strijden voor beter onderwijs.

Spanje/Catalonië

In Spanje hebben de protesten in het afgelopen academische jaar (2008-2009) een steeds intensere vorm aangenomen. Voorbeelden hiervan zijn hongerstakingen, grootschalige demonstraties (12.000 mensen in maart), gecoördineerde blokkades van straten in het centrum van Barcelona, symbolische en fysieke faculteitsbezettingen waar bijeenkomsten en workshops zijn georganiseerd. In hun eigen woorden: “*The ‘anti-Bologna’ student movement is based around open, horizontal assemblies, organized in each of the universities’ different academic departments. The assemblies coordinate with each other in Barcelona through the CAE (coordinator of student assemblies). This has allowed the movement to function autonomously, separate both from political parties and inactive student unions (bar one student union, the SEPC, which has been active in the struggle). This structure has allowed for the direct and individual participation of students and gives each assembly space to develop its own autonomy and spontaneity. Coordination between different assemblies is often laborious and slow due to this fierce commitment to bottom-up decision-making. It has nevertheless been successful in organising joint actions and demonstrations, as well as encouraging the exchange of information and experiences. Critically, the movement has found support among university teachers, researchers and admin workers who continue to feel frustrated by precarious temporary and flexible contracts and in addition, student activism has been welcomed by many of Barcelona’s more progressive professors.*” — *International Commission of the CAE.*^[8]

De relatie tussen ‘Bologna’ en Global Europe?

Het Bologna Proces staat niet op zichzelf, maar gaat hand in hand met andere neoliberale hervormingen die de EU, in nauwe samenwerking met het bedrijfsleven sinds begin jaren tachtig aan het invoeren is. Dit bredere proces van economische liberalisering, gestuwd door mondiale integratie, belandde na de val van de Berlijnse muur in een stroomversnelling en resulteerde in 1995 in de oprichting van de WTO. Deze organisatie moest er onder andere op toe zien dat internationale afspraken over het reduceren van handelsbarrières werden nagekomen. Nog op hetzelfde congres werd er een overeenkomst gesloten aangaande de liberalisering van diensten, de GATS. Deze *General Agreement on Trade in Services* betreft de openstelling van publieke diensten als gezondheidszorg, energie én onderwijs voor private investeringen.

De achterliggende gedachte van dit proces is dat marktwerking zal zorgen voor concurrentie, wat weer zal leiden tot een hogere kwaliteit, grotere efficiëntie en lagere kosten. De enige diensten die zijn uitgezonderd zijn *services supplied in the exercise of governmental authority*, wat neerkomt op diensten die geen

---

^[6] Zie ook: *Schop de uitvreters de tempel uit!*, Ewald Engelen, Groene Amsterdammer 06-02-2009

^[7] Zie de websites van de Kritische Studenten Utrecht (<http://www.kritischestudenten.nl/utrecht/>) en de Universitaire Activisten (<http://www.universitaireactivisten.nl>)

^[8] Voor meer informatie over de beweging in Spanje/Catalonië, zie: <http://interuni-bcn.blogspot.com/>

commerciële basis hebben en geen concurrentie ondervinden van andere aanbieders van dezelfde dienst. Stijn Oosterlynck^[9] wijst erop dat het in de praktijk echter moeilijk is diensten te vinden die aan deze eisen voldoen. Als we bijvoorbeeld kijken naar het onderwijs dan wordt meteen duidelijk dat de universiteit — aangezien studenten collegegeld betalen — een commerciële basis heeft. Daarnaast ondervinden universiteiten concurrentie van private onderwijsinstellingen. Het onderwijs is dus niet bij voorbaat uitgesloten van dit verdrag.

De mechanismen achter het Bologna Proces zijn parallel aan die van Global Europe. Het verband tussen deze twee ogenschijnlijk onafhankelijke processen, zowel in doelstellingen als in besluitvorming, mag dan ook niet onbenoemd blijven. Global Europe is de naam van de huidige handelsstrategie van de Europese Unie en is de externe aanvulling van het verdrag van Lissabon uit 2000, waarin Europa zichzelf tot doel stelde economische groei en banen te creëren. Centraal in Global Europe staat het vergroten van het wereldwijde concurrentievermogen van het Europese bedrijfsleven door middel van bilaterale (vrij)handelsverdragen met niet-europese landen. Intern gaat de EU verder op het in de jaren tachtig ingeslagen pad van deregulering en privatiseringen.

Bij de vormgeving van Global Europe was, net als bij de hervormingen van het onderwijs, nauwelijks ruimte voor inspraak van de mensen om wie het uiteindelijk draait. De vakbonden, milieu-organisaties en NGO's werden slechts een keer uitgenodigd om een conferentie bij te wonen, terwijl het bedrijfsleven, verzameld in de koepel *BusinessEurope*, wél nauw betrokken was bij de besluitvorming. Meerdere keren was BusinessEurope aanwezig op bijeenkomsten en ze zijn zelfs geconsulteerd over de slotverklaring.^[10] Een onlangs uitgelekte memo dat op 9 april werd gepubliceerd in de krant *EU Observer*, bevestigt de nauwe samenwerking met het bedrijfsleven en de uitsluiting van burgers. EU-medewerkers worden in dit documentje aangeraden om opmerkingen over de contacten met lobbyisten uit het bedrijfsleven te vermijden opdat deze niet openbaar kunnen worden gemaakt onder de *access-to-information act 1049/2001*, die burgers toegang verschaft to EU documenten. Daarnaast wordt ambtenaren aangeraden om dubbele

^[9] <http://www.phys.uu.nl/~kritstud/>

^[10] <http://www.comunistpartyofireland.ie/sv2008-12/02global.html>

rapporten te schrijven over deze ontmoetingen. De één om publiek te maken en de ander om intern te gebruiken.^[11]

Chris Lorenz merkt op dat de Europese visie op de wereldeconomie gelijk is aan die op de kennis-economie, zoals beschreven in de Bologna-declaratie: *“Vanuit de gedachte dat de wereldeconomie een kennis-economie is, die uit een aantal met elkaar concurrerende blokken bestaat, is de EU tot de conclusie gekomen dat het Europese hoger onderwijsstelsel wel het meest dynamische en concurrerende van de wereld móest worden.”* Daarom is de Bologna-declaratie fundamenteel economisch van aard. Hoger onderwijs wordt primair gedefinieerd als een product, een verhandelbare dienst die via schaalvergroting en kostenbesparing zijn concurrentievermogen kan verhogen. Het hoger onderwijs dat lange tijd gold als een recht krijgt zo een volledig nieuwe invulling en wordt ondergeschikt gemaakt aan de regels van de GATS en de WTO.

Volgens Lorenz is het zelfs niet ondenkbaar dat de subsidiering op hoger onderwijs geheel zal verdwijnen. Nationale overheden moeten namelijk dienstenaanbieders binnen nationale grenzen net zo te behandelen als die van buiten de nationale grenzen. Zo bekeken zijn subsidies concurrentievervalsing en frustreren zij de internationale handel.

Samenvattend kunnen we stellen dat Global Europe en de Bologna-declaratie dezelfde neoliberale grondslag hebben en dat het Bologna-Proces in feite een onderdeel vormt van een breder proces om de concurrentiepositie van het Europese bedrijfsleven te verbeteren. Met betrekking tot beide processen worden we geacht te geloven in de heilzame werking van de markt, die er als het ware vanzelf voor zal zorgen dat ons onderwijs beter, goedkoper en efficiënter zal worden en onze economie sterker.

Wat betekent het Bologna-Proces voor het hoger onderwijs?

Het idee van het vergroten van de concurrentiepositie is onlosmakelijk verbonden met de economische context waarin het hedendaagse Europees hoger onderwijs wordt geplaatst. In Nederland is deze nieuwe visie op onderwijs al in de jaren tachtig de norm geworden. Chris Lorenz wijst erop dat veel van de ideeën van de Bologna-declaratie al vóór de declaratie zelf in Nederland zijn omarmd en door de jaren heen zijn al veel hervormingen doorgevoerd. Lorenz identificeert zes hoofdkenmerken van het Nederlandse hoger onderwijsbeleid van de laatste drie decennia.

- De radicale economisering van het hoger onderwijs;
- Politieke voorkeur om onderwijsinstellingen te veranderen van publieke in particuliere instellingen;
- Streven naar schaalvergroting, inclusief een fusie van universiteiten en hogescholen;
- Streven om alle onderwijsinstellingen door managers te laten controleren;
- Streven naar bezuinigingen op onderwijs, ongeacht de niet-economische kosten die dat met zich meebrengt;
- De permanente verwijzing naar topkwaliteit.^[12]

Deze punten sluiten duidelijk aan bij de elementen die verband houden met de doelstellingen van Bologna, zoals marktwerking, controle en meetbaarheid. Belangrijk is op te merken dat deze elementen allemaal naadloos binnen een liberaal denkkader passen, en het deze dogmatische denkwijze is die deze ideeën voortbrengt, en niet een kritische afweging van de voor- en tegens. Deze ideeën worden beschouwd als ‘op zichzelf goed’ en zijn niet de neerslag van een zorgvuldig proces om te bedenken waar het hoger onderwijs en de maatschappij het meest gebaat bij zouden zijn. Dit blijkt uit het gegeven dat zowel de werkelijke (in plaats van de verhoopte) effecten als het wezen van het hoger onderwijs niet in acht worden genomen. De zes punten die Lorenz noemt hebben namelijk zeer verstrekkende gevolgen. De kritiek op dergelijk beleid is tweeledig. Allereerst zijn deze punten allen met elkaar verbonden doordat ze voortko-

^[11] <http://www.corporateeurope.org/global-europe/content/2009/04/dg-trade-memo-concealing-information>

^[12] *If You're so Smart, Why Aren't You rich?*, Lorenz, C.F.G. (Ed.), Boom 2008, p. 49

men uit hetzelfde (neoliberale) denkkader, waaruit de visie op wat onderwijs moet zijn voortvloeit. In onderstaande alinea's zullen we laten zien dat de hervormingen die in dit denkkader worden ontwikkeld funest zijn voor het hoger onderwijs, op een zeer fundamenteel niveau; het tweede punt heeft betrekking op de verhouding tussen de doelstellingen en de hervormingen van het hoger onderwijs. We zullen laten zien dat de genoemde hervormingen niet leiden tot een betere concurrentiepositie van het hoger onderwijs, ook al is dat binnen het neoliberale paradigma blijkbaar het centrale idee, en dat deze hervormingen zelfs leiden tot een onvermijdbare verslechtering van de kwaliteit van het hoger onderwijs.

Economisch nut

De waarde van het hoger onderwijs wordt enkel gezien in termen van economisch nut; de universiteit als een bedrijf waar kennis wordt verhandeld. Hiermee wordt het wezen van met name de universiteiten volkomen getransformeerd. De universiteit is niet langer een onafhankelijk instituut, omdat ze al haar onderzoek in economische termen moet verantwoorden om gelden te krijgen. Dat de universiteit in toenemende mate financieel afhankelijk wordt gemaakt van het bedrijfsleven, houdt een aantal dingen in. Allereerst komt fundamenteel wetenschappelijk onderzoek op een lager plan te staan, doordat de bedrijven die investeren in het onderzoek daarvan een direct, concreet en winstgevend resultaat willen zien. Op deze manier komt het vrije onderzoek, wat toch de bron is van alle (simpelweg onvoorspelbare) doorbraken, in het geding. Bovendien wordt er soms met resultaten geknoeid wanneer deze onwelgevallig zijn. Dit is een buitengewoon ernstige zaak, zeker met het oog op bij voorbeeld geneesmiddelen, waarvan de ontwikkeling door de farmaceutische industrie wordt gefinancierd. Niet de gezondheid van mensen staat dan voorop, maar het winstbejag van de bedrijven.

Door de financiële afhankelijkheid van het bedrijfsleven is ook de wetenschappelijke integriteit, zoals André Klukhuhn deze specifieke kernwaarde van de wetenschapsbeoefening noemt, een bedreigd fenomeen. De vernietiging van de academische vrijheid die dit economische denken dus tot direct en noodzakelijk gevolg heeft, leidt tot een 'radicale onttakeling van de academische professie', waarin de universiteit in feite al haar kernwaarden bedreigd ziet. Dit manifesteert zich in het opdrogen van de bron van kennis die niet economisch 'nuttig' is, en de vergiftiging van de bron van kennis die dit wel is. Dit proces wordt mogelijk gemaakt doordat de universiteiten geleid worden door managers, die dezelfde principes en doelen (efficiency, concurrentievermogen) delen als de externe beleidsmakers. Kortom, de universiteit is volledig uit de handen gerukt van aan wie zij eigenlijk toebehoort: de docenten, studenten en personeel. In plaats daarvan worden de lijnen uitgezet door de managers en het bedrijfsleven en de overheid, die het onderzoek controleren. Om de schijn te wekken dat dit niet het geval is bestaan er allerhande quasidemocratische inspraakinstututen die doorgaans slechts een adviserende rol hebben, vaak genegeerd worden of geen werkelijke invloed kunnen uitoefenen. Het is toegestaan een mening te geven, maar geluisterd wordt er nauwelijks — bevreemdend in een instituut waar de waarheid en kritiek voorop zouden moeten staan.

In Nederland hebben wij kennelijk een minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Ronald Plasterk, die van dit alles niet veel begrijpt. Zo meent hij, en zegt dat openlijk, dat "*bèta's de mensen zijn die écht iets kunnen.*" Dit tekent deze minister, die blijkbaar de alfawetenschappen (die economisch minder rendabel, en bovendien niet 'exact' zouden zijn) inferieur vindt. Ook zijn betoog dat studenten best met drie jaar *Bachelor* de arbeidsmarkt prima opkunnen, toont hoezeer hij is vastgeroest in het denkkader dat alles in economische termen uitdrukbaar moet zijn. Dat onderwijs intrinsiek waardevol is, is een gedachte die blijkbaar niet bij hem opkomt. Hoe kan iemand veronderstellen dat het efficiënter zou zijn korter te studeren, terwijl het niet anders kan dan dat er minder én minder goed wordt geleerd, zoals André Klukhuhn terecht opmerkt: alsof reflectie en het laten bezinken van de stof geen essentieel onderdeel vormen van studeren. Overigens moet opgemerkt worden dat de bezwaren hier niet alleen theoretisch zijn: niets wijst erop dat de in Nederland doorgevoerde hervormingen hebben geleid tot een verbeterde concurrentiepositie of beter onderwijs, integendeel; er lijken vooral veel essentiële zaken verloren te zijn gegaan. Helaas is het de aard van dogmatisch denken dat men niet openstaat voor redelijke kritiek (Nietzsche schreef: "*de waarheid wil niet worden aanbeden, maar bekritiseerd.*") terwijl dit des te meer zou moeten

gelden voor het idee dat van alles de waarde in geld uit te drukken valt. Alsof de Nederlanders trotser moesten zijn op hun economie dan op het rijke artistieke verleden, en alsof het enige waardevolle wat de universiteit zou kunnen bieden, geld is. Alsof, ten slotte, wanneer we zo zouden denken, er dan geen dingen verloren zouden gaan die we niet in geld konden uitdrukken — terwijl we er zoveel waarde aan hechten. Alsof kennis geen doel op zichzelf is. Alsof de waarheid te koop is.

Als we de balans opmaken: ookal verwijten voorstanders van de hervormingen de tegenstanders dat zij nostalgisch zouden zijn, is het ontegenzeggelijk zo dat de universiteit haar kernwaarden (vrijheid, autonomie, integriteit, kritiek) verliest. Daarmee kan ze onmogelijk nog de 'vierde macht' zijn die Herman Philipse bepleit, gezien het enorme belang van goede wetenschap voor de samenleving. De hervormers begrijpen niet alleen niet wat een universiteit behoort te zijn, zowel naar haar aard als vanwege het zeer grote belang ervan; zij zullen ook niet hun vermeende doelstellingen bereiken, aangezien de kwaliteit van het onderwijs én het wetenschappelijk onderzoek achteruit gaat, wat op zich al reden te over is om van hervormingen af te zien, maar wat ook op middellange termijn ongunstig is voor het economische perspectief. Noch de universiteit, noch de maatschappij — waarvan een geprivatiseerde onderwijsinstelling juist is losgekoppeld, terwijl een autonome instelling er daarentegen in dienst van staat — zijn hiermee gediend.

Wie het onderwijs dan moet gaan betalen is dan natuurlijk de volgende vraag. Maar deze vraag is misleidend retorisch. Een maatschappij die zoveel baat heeft bij en zoveel te danken heeft aan de wetenschap en goed onderwijs, zal toch niet aarzelen daar voldoende in te investeren? Zeker wanneer het aannemelijk is dat juist dit soort investeringen zich wél terugbetalen!

Waarom het Bologna Proces ons onderwijs bedreigt

- Instellingen in het hoger onderwijs worden getransformeerd tot bedrijfsmatig geleide kennisfabrieken in plaats van onafhankelijke vrijplaatsen voor kritiek en kennisuitwisseling.
- Economisch onrendabele studies komen door neoliberal beleid sterk onder druk te staan.
- Er is nauwelijks nog ruimte voor zelfontplooiing, reflectie en morele ontwikkeling buiten het reguliere studieprogramma om.
- Studenten worden gezien en benaderd als consumenten van onderwijs.
- De universiteit wordt omgevormd tot een ondemocratisch instituut geleid door managers, terwijl wetenschappelijk personeel noch studenten een serieus te nemen mate van inspraak hebben.
- De kwaliteit van het onderwijs verslechtert, omdat alles draait om efficiëntie waardoor voor bepaalde essentiële dingen geen tijd is.
- Door gebrek aan vrij onderzoek komen werkelijke wetenschappelijke doorbraken en wetenschappelijke integriteit onder druk te staan.
- Bij de hervormingen heeft uiteindelijk niemand belang, behalve — voor de korte termijn — het bedrijfsleven.
- Onderwijs verliest zijn intrinsieke waarde en wordt gereduceerd tot een economisch instrument.

De boer als mondiale melkkoe

door Rob Bleijerveld

De Europese handels- en investeringsstrategie *Global Europe, Competing in the World* geldt voor alle economische sectoren, dus ook voor landbouw. Als voorbeeld wordt hier uitgewerkt wat de gevolgen zijn van het Europese zuivelbeleid voor melkveehouders in de EU en daarbuiten. Het artikel gaat ook in op de belangen van de voedselverwerkende industrie en hoe die door de EU worden behartigd bij de handelsbesprekingen van de Wereldhandelsorganisatie WTO, of bij vrijhandelsverdragen als de Economische Partnerschaps Akkoorden. De conclusie is dat alleen grote multinationale bedrijven en agrobedrijven er winst bij boeken. ‘Kleine’ boeren in Nederland en in het mondiale zuiden worden er brodeloos door gemaakt.

Het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB)

Na de Tweede Wereldoorlog waren de Europese landen aangewezen op voedselimporten en financiële ondersteuning uit de VS om honger en ondervoeding tegen te gaan en om de eigen voedselproductie weer op gang te brengen.

In 1957 besloot de (toen nog zes leden tellende) Europese Economische Gemeenschap (EEC) tot het instellen van een gemeenschappelijk landbouwbeleid en een open markt binnen Europa omdat regelgeving en overheidsingrijpen op het nationaal niveau de onderlinge (vrij)handel zou belemmeren. Pas in 1963 werd met het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) gestart, nadat Duitsland en Frankrijk een deal hadden gesloten: markttoegang voor de Duitse industrie tot de Franse markt in ruil voor inkomensgarantie van Franse boeren.

Belangrijke doelen van het GLB waren een zelfvoorzienende landbouwsector, productiviteitsstijging van arbeidskracht en landbouwareaal, technische vooruitgang, levering van arbeidskracht aan de snel groeiende industriële sector, redelijke inkomens voor landarbeiders en boeren, stabilisering van markten, en redelijke voedselprijzen voor de consument. Een serie maatregelen werd ingevoerd om die doelen te bereiken, zoals de instelling van importtarieven en importquota voor bepaalde producten en landen. Ook werd een EEC-interventieprijs ingesteld waarbij de staat een deel van de productie opkoopt als prijs beneden bepaald niveau zakt. Er werden productiequota binnen de EEC ingesteld voor suiker en melk.

Eind jaren zeventig was de EEC voor de meeste voedingsmiddelen zelfvoorzienend, Dit gold overigens niet, en geldt nog steeds niet, voor veevoeder. Maar het succes van het GLB had ook een keerzijde: er was in toenemende mate sprake van overproductie: ondanks de productiequota voor melk ontstond er een ‘melkzee’ en een ‘boterberg’. Ook nam de milieu- en natuurschade aanzienlijk toe door de intensivering, schaalvergroting en specialisering. Verder zette een trend in van afname van het aantal boerenbedrijven en van leegloop van het boerenland, die nog steeds voortduurt.

De overproductie dwong de EEC steeds tot interventie-aankopen. Om de opslagkosten zo laag mogelijk te houden, werd het grootste deel hiervan vervolgens met exportsubsidies op de wereldmarkt afgezet. Deze situatie gold ondermeer voor melk. De EEC werd als exporteur van landbouwproducten een belangrijke concurrent van de VS, wat bijdroeg aan onderlinge spanningen. Om hun dominante positie op de wereldlandbouwmarkt te behouden, gingen de VS ook over tot het massaal subsidiëren van hun export, met verdere prijsdalingen op de wereldmarkt tot gevolg. Dit verzwakte de handelspositie van andere be-

langrijke exporterende landen als Australië, Nieuw-Zeeland, Canada, Brazilië, Argentinië en Thailand die onvoldoende geld hadden voor subsidiesystemen.

Boerenbedrijven in ontwikkelingslanden werden door de dalende wereldmarktprijzen gedwongen over te schakelen op de productie van koffie, cacao en andere speciale exportproducten. En als ook die markt voor hen geen mogelijkheden bood, bleef alleen de subsistentieproductie over: de boer produceert slechts voor zijn eigen levensonderhoud. Deze trend werd versterkt door het gebrek aan ondersteuning door ontwikkelingsinstellingen en de eigen overheden voor de teelt van basisvoedselgewassen. De gedachte was dat de opbrengst van de exportproducten de kosten van import van levensmiddelen zou (blijven) overtreffen.

Naast de versterking van de exportsector voor landbouwproducten, zette de EEC (en later de EU) ook in op het versterken van de internationale concurrentiekracht van zijn voedselverwerkende sector.

Handelsverhoudingen VS-EU

Tijdens de GATT (voorloper van de WTO) onderhandelingen in de jaren '60 werd al door de VS druk uitgeoefend om de Europese bescherming te beperken. De EU weigerde zich vast te leggen voor belangrijke producten zoals melk, graan, en rundvlees, maar heeft toen al wel de peulvruchten weggegeven. Soja, maisgluten en andere restproducten werden op grote schaal in het veevoer verwerkt, en de peulvruchten-teelt die belangrijk is voor de wisselteelt en de stikstofbinding wordt door de Europese boeren nog steeds node gemist.

Tijdens de Uruguay Ronde (1986-1992) over de wereldhandel startten de EU en de VS een proces van besprekingen om te komen tot het beteugelen van de dure subsidiewedloop. In november 1992 sloten de VS en de EU het 'Blair House Akkoord' waarin zij de meeste van hun landbouwgeschillen bijlegden. Er werd ook door de EU en de VS afgesproken dat rechtstreekse inkomenssteun aan boeren niet als subsidie beschouwd zou worden, wat het natuurlijk wel was. In navolging daarvan werd het GLB in 1992 hervormd.

Tevens tekende zich een soort onderlinge marktverdeling af bij de internationale en regionale landbouwonderhandelingen. De VS richtte zich met name op een sterke concurrentiepositie voor Amerikaanse bedrijven die vooral onbewerkte landbouwgrondstoffen en bulk-fruit verhandelen en exporteren zoals Cargill, ADM, Bunge, Dole, Del Monte en Chiquita. De EU zette zich op zijn beurt in voor de bevordering van export en handel in bewerkte voedsel en drank door bedrijven als Unilever, Danone, Nestlé, Master Foods en andere bedrijven binnen de agri-business sector, zoals grote supermarktketens (Carrefour, Metro, Tesco, Ahold).

De Europese voedselverwerkende industrie

De levensmiddelen- en drankindustrie is de grootste verwerkende sector van Europa (groter dan de auto- en chemische industrieën). De sector omvatte in 2005 ruim 14 procent van alle Europese bedrijven, de jaarlijkse winst was ongeveer 800 miljard euro en er werkten zo'n 4 miljoen mensen. De EU is netto-exporteur van verwerkt voedsel en de levensmiddelenconcerns behalen een groot deel van hun winst buiten Europa.^[1]

Door de verzadiging van de consumentenmarkten in de EU is de handhaving van de sterke internationale concurrentiepositie van de Europese voedselverwerkende multinationals afhankelijk van de verdere opening van buitenlandse markten. De EU steunt hen door op offensieve wijze in te zetten op het liberaliseren (=vrijmaken van overheidsinvloed) van landbouwmarkten. Voor markten buiten Europa gaat dat via internationale handelsbesprekingen als de Doha-onderhandelingsronde van de Wereldhandelsorganisatie

^[1] *The Trade Agenda of European Agribusiness — The interests of the food sector in current WTO agriculture negotiations*, door Marita Wiggerthale (WEED i.s.m. Peasant Farmers Association AbL). http://www.agribusinessaccountability.org/pdfs/341_The-Trade-Agenda-of-European-Agribusiness.pdf

WTO, de onderhandelingen met de ACP-landen (voormalige koloniën in Afrika, het Caribisch gebied en de Stille Oceaan) over Economische Partnerschaps Akkoorden (EPA's), en andere vrijhandelsverdragen. Voor de 'interne' Europese markten gaat dat via de hervorming van het GLB.

Het belang van de voedselverwerkende industrie bij de WTO-onderhandelingen is drieledig. Er wordt gestreefd naar meer en betere exportmogelijkheden naar buitenlandse markten, naar meer en goedkopere import van grondstoffen en halffabrikaten van buiten Europa, en naar het zo lang mogelijk weren van buitenlandse concurrenten van de EU-markten en het garanderen van de (goedkope) aanvoer van grondstoffen binnen de EU.

Afbraak exportbelemmeringen

De exporteurs van levensmiddelen zijn gebaat bij WTO-regels die de beschermende maatregelen van ontwikkelingslanden voor hun binnenlandse landbouwproductie en exportmogelijkheden verzwakken of ongedaan maken. Ze streven naar het verlagen of schrappen van tariefmuren, van binnenlandse subsidies, en van standaards op landbouwgebied. Tegelijkertijd is het in hun belang dat de directe of indirecte exportsubsidies van de EU zolang mogelijk intact blijven. Die stellen hen namelijk in staat hun producten te verkopen op markten buiten de Unie. Zonder die subsidies zouden ze niet in staat zijn te concurreren want dan zou de dumping^[2] van hun producten op de wereldmarkt te duur zijn.

Ook de staatshandelondernemingen in landen waarnaar geëxporteerd wordt, en de zogenaamde handelsverstoringe binnenlandse steunmaatregelen die de eigen bedrijven enige bescherming bieden, worden als belemmeringen voor markttoegang beschouwd.

Goedkope grondstoffen

Ook de toegang tot goedkope grondstoffen en halffabrikaten, zowel van buiten als van binnen de EU, is essentieel voor de Europese verwerkende industrie. De industrie gebruikt haar inkoopmacht en risicomijdende strategieën in de productieketens^[3] om de grondstofprijzen omlaag te duwen. Ook dringt ze sterk aan op de liberalisering van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid. Tenslotte haalt ze 70 procent van haar ruwe grondstof van de interne Europese markt. De herziening van het GLB in 2003 maakte bijvoorbeeld de prijsverlaging van in Europa geproduceerde landbouwgrondstoffen mogelijk doordat de boeren door de overheid werden gecompenseerd voor het verschil tussen marktprijs en productiekosten.

Dit soort subsidies wordt in toenemende mate beschouwd als handelsverstoring ten gunste van de exporterende voedselverwerkende industrie. Daarom doet de industrie er alles aan om zowel deze subsidies als ook de bescherming van de Europese markten tegen buitenlandse aanbieders binnen de WTO overeind te houden.^[4] Tegelijkertijd eist ze dat andere landen drastisch snijden in de importtarieven voor verwerkt voedsel^[5] en in de tarieven voor die grondstoffen die hun dochterbedrijven en productieketens in die landen nodig hebben.

De ondernemersagenda van de EU

De standpunten van Europese Unie in de landbouwonderhandelingen bij de WTO worden in sterke

---

^[2] Dumpen is het verkopen van gesubsidieerde goederen onder de kostprijs. Sinds de jaren '60 subsidieren de VS en de EU hun landbouwbedrijven ten behoeve van productie- en productiviteitsstijging. Gevolg: voortdurend afnemende prijzen van landbouwgoederen op de wereldmarkt en toenemende verdringing van boeren in ontwikkelingslanden van hun nationale en regionale markten. In de jaren '80 steunden de Wereldbank en het IMF dit beleid door stopzetting van staatssteun en opening van markten in de ontwikkelingslanden af te dwingen.

^[3] Ketens waarin door bewerkingen aan grondstoffen en halffabrikaten waarde wordt toegevoegd.

^[4] Om de buitenlandse concurrentie zoveel mogelijk van de Europese markt te weren, mogen WTO-afspraken over tariefverlagingen de marktbescherming niet wezenlijk aantasten en moeten de interne prijzen in lijn worden gebracht met de wereldmarktprijzen. Daarom eist de industrie flexibiliteit in de tariefbanden, steun voor 'gevoelige' producten en behoud van 'speciale garantieclausules' voor bepaalde producten.

^[5] Doordat de multinational Unilever ondermeer kantoor houdt in Nederland levert dat de Nederlandse staat extra inkomsten op.

mate beïnvloed door organisaties van grote boerenbedrijven, exporteurs van agrarische grondstoffen en de verwerkende industrie. De laatsten worden vertegenwoordigd door een groot aantal sectorale en specifieke (lobby)verenigingen onder de koepel van de CIAA (Confederatie van Voedsel- en Drankindustrie in de EU).^[6] Deze koepel heeft, evenals sommige belangrijke leden als Unilever afzonderlijk, de beschikking over een professionele lobbystructuur en directe toegang tot de onderhandelaars bij de WTO en andere fora. Ook zijn er nauwe contacten met grote Amerikaanse bedrijven en hun verenigingen, zoals bij de invloedrijke *Trans Atlantic Business Dialogue*.^[7]

Behalve drastische verlaging van de landbouwtarieven van ontwikkelingslanden, het minder effectief maken van hun beschermingsmechanismen (speciale producten, garantiemaatregelen) en de handhaving van bepaalde Europese accijzen, dringt de CIAA ook aan op *parallele* maatregelen. Dat laatste houdt in dat Europa alleen handelsconcessies doet mits andere landen soortgelijke concessies doen. Dit betekent het versterken van het ongelijke speelveld tussen transnationale ondernemingen uit Europa en bedrijven in ontwikkelingslanden.

Bij de WTO-top in Hong Kong van eind 2005 bood de EU aan om zijn exportsubsidies af te bouwen in ruil voor vergaande concessies door andere WTO-lidstaten, terwijl de EU die maatregel al in 2003 had opgenomen in de herziening van het eigen landbouwbeleid.

Ook in de jaren daarna hanteerde de Unie een dergelijke strategie bij de Doha-onderhandelingen. Het komt neer op het voortgaan op de oude weg van het aandringen op lokale marktopening, ontmanteling en beperking van beschermings- of garantiemaatregelen, en van dumppraktijken.

Gevolgen van handelsliberalisering in de landbouwsector

De Duurzaamheids Evaluaties van de Europese Unie (SIA's) bevestigen de economische voordelen van de internationale liberalisering van landbouw voor de EU. De grootste winst wordt behaald via de export van verwerkte grondstoffen en de productie van verwerkt voedsel.^[8] Ook levert het goedkope importen op uit landen als Argentinië, Brazilië en Uruguay waarvan voornamelijk grote bedrijven profiteren als AMD, Bunge, Cargill en Unilever. Tegelijkertijd worden kleinschalige boerenbedrijven in Europa en de VS uit de markt gestoten.

Marktliberalisering zoals opgenomen in vrijhandelsakkoorden en bij de WTO leidt tot toenemende concurrentie tussen boeren die landbouwgrondstoffen produceren, tot verdere prijsdalingen en tot verlaging van de toch al lage inkomens van boeren. De voedselverwerkende industrie betreft ondertussen zijn grondstoffen van een steeds kleinere kring leveranciers, die onder druk gezet worden kunnen om hun prijzen voortdurend te verlagen. De liberalisering werkt zo grootschalige, intensieve landbouwpraktijken

^[6] Voor de zuivelindustrie is dat bijvoorbeeld de EDA (*European Dairy Association*).

^[7] Zie bijvoorbeeld: http://www.bilaterals.org/article.php3?id_article=947&xvar_recherche=tabd

^[8] De industrie wil dat die landen het meest snijden in hun hoogste tarieven, en hun tariefpieken en tariefescalatie verlagen. Dit maakt bedrijven in de ontwikkelingslanden zeer kwetsbaar voor concurrentie vanuit het buitenland.

in de hand. De consument merkt weinig van de prijsverlagingen omdat de meeropbrengst veelal bij de supermarktketens blijft hangen.

Onderaan de keten leidt dat tot marginalisatie en meer armoede, in Europa, maar vooral in de ontwikkelingslanden.

Om het inkomensverlies te compenseren gaan boeren steeds meer produceren, terwijl de vraag niet toeneemt. Vele kleinschalige of ecologisch producerende boeren zijn niet in staat de gevraagde hoeveelheden tegen de geboden lage prijzen te leveren. Om te kunnen concurreren worden inkomens van landarbeiders (vooral vrouwen) verlaagd en verslechteren hun werkomstandigheden. Ook leidt de toenemende concurrentie in de landbouw tot verplaatsing van productie door bedrijven op zoek naar steeds goedkopere grondstoffen.^[9]

Gevolgen voor de Europese melkveehouders

Tot voor kort was er in de Europese melksector nog sprake van een verregaande overheidsinterventie en een vorm van aanbodbeheersing. Maar de Europese Commissie wil het Europese melkbeleid hervormen (liberaliseren) en dat zal leiden tot een grotere concentratie in de melksector. Er zullen minder bedrijven overblijven, maar wel grotere die meer geïndustrialiseerd en gespecialiseerd zullen werken. Verder zal er een toename zijn van de export van goedkope Europese melk en dus meer marktverstoring in ontwikkelingslanden.

Volgens de *European Milk Board* (EMB),^[10] de bond voor Europese melkveehouders, behalen alleen de zuivelindustrie en de supermarkten bij het huidige melkbeleid goede rendementen. De veehouders kunnen nauwelijks winst maken en moeten hun melk al jaren zelfs onder de kostprijs verkopen. In 2007 verdienden 44 procent van alle boeren een minimum-inkomen of minder, wat door de lage melkprijs nu nog verder toegenomen zal zijn. Vaak bestaat eenderde van dat inkomen uit inkomenssteun. Het landbouwbeleid moet tot doel hebben, om in alle regio's van Europa op duurzame wijze voedsel te kunnen produceren om de bevolking te verzekeren van kwalitatief hoogwaardige voedingsmiddelen. Dat kan alleen door een kostendeekkende prijs voor de melk te garanderen, aldus de EMB.^[11]

De EU heeft de laatste twee jaar een een sterk zwabberend beleid gevoerd wat de melkproductie betreft. Aanvankelijk werd gemikt op een geheel vrije markt in melk, waarna de opbrengst in 2007 voor Europese boeren kortstondig steeg. Inmiddels is er (mede daardoor) weer sprake van overproductie en kelderende prijzen. De EMB: De herinvoering onlangs van met belastinggeld gefinancierde en marktversturende exportsubsidies en interventies om de totale ineenstorting van de zuivelmarkt te voorkomen, zijn duidelijke aanwijzingen dat het zuivelbeleid een verkeerde weg is ingeslagen.

De EMB^[12] pleit voor een marktreguleringsstelsel dat aan de belangen van alle partijen recht doet. Een flexibel stelsel dat productie afstemt op de vraag. Voor de melkveehouders betekent dat minimaal een kostendeekkende melkprijs.

Door de lage melkprijs en de boerenacties van 2008 en 2009 is er veel discussie ontstaan over het melk-

---

^[9] Na een prijsdaling door marktoverschot en dumping van Chinese thee verkocht Unilever 14 van zijn grootste Indiase theeplantages (met goede sociale regelingen voor de arbeiders) en begon in te kopen bij kleine producenten (zonder sociale bescherming) die gedwongen waren met elkaar op prijs te gaan concurreren. Unilever verkreeg goedkopere thee maar trof geen enkele regeling voor de ontslagen arbeiders.

^[10] De EMB is in Nederland vertegenwoordigd door de *Dutch Dairy Board* (www.ddb.nu) en de Nederlandse Melkveehouders vakbond (www.nmv.nu). Er zijn 2 websites die onder de EMB vallen: <http://www.europeanmilkboard.com/> en <http://www.europeanmilkboard.eu/>

^[11] *Standpunten European Milk Board: Europese en nationaal landbouwbeleid*, DDB Krant, april 2009: www.ddb.nu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=20&Itemid=136

^[12] *Flexibel melkquotum, wat houdt dat in?*, DDB Krant, november 2008: http://www.ddb.nu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=10&Itemid=136

systeem.^[13] Maar tot nu toe blijven de voorstellen van de EMB overeind. Uit een enquête van de *Dutch Dairymen Board* onder melkveehouders in Nederland^[14] blijkt dat een ruime meerderheid de stellingname van de EMB steunt.

Gevolgen voor de Afrikaanse melkveehouderij

Het EMB is zich ook bewust van de gevolgen van het melkbeleid voor melkveehouders in ontwikkelingslanden. De EMB nieuwsbrief van maart 2009 citeert de Duitse ontwikkelingsorganisatie *Germanwatch*: De begin 2009 heringevoerde exportsubsidies zullen leiden tot de dumping van 109.000 ton magere melkpoeder op de wereldmarkt en is een klap in het gezicht voor de melkveehouders in de ontwikkelingslanden. Juist in tijden van een hongercrisis moet de EU er alles aan doen om een schending van de mensenrechten op het gebied van voedsel te voorkomen. Volgens Mary Sakala, melkveehoudster en voorzitter van het Oost-Afrikaanse boeren netwerk ESAFF draait handel voor Afrikaanse melkveehouders vooral om ontwikkeling. “Maar dat zien we tot nu toe nauwelijks terug in de EPA’s,” aldus Sakal. “En als er dan ook nog goedkope gesubsidieerde melkproducten uit Europa op onze Zambiaanse markt verschijnen, zijn onze melkveehouders kansloos.”^[15]

Volgens Jesús Garza, coördinator van de CHAAC (*Coalición Hondureña de Acción Ciudadana*) hebben de exportsubsidies voor opkomende landen en ontwikkelingslanden verwoestende gevolgen. De EU exportsubsidies, zei hij, zijn een verstoring van de regionale markten. Binnenlandse productie van melk en zuivelproducten lijdt onder de EU dumpingmaatregelen. De voorzitter van het Oosternrijkse IGMilch, Grünzweil, vulde aan: “De dramatische situatie in de markt voor melk waartoe het landbouwbeleid leidt, zorgt voor een verdere verschuiving van de macht in de keten in het voordeel van de grote levensmiddelenhandelsbedrijven. Klaarblijkelijk willen de dames en heren van het EU-landbouwbeleid en de handel de mensen in de melkveehouderij degraderen tot goedkope boerenarbeid.”^[16]

De EMB constateert in haar nieuwsbrief dat vooral ontwikkelingshulporganisaties en milieu-groepen aan de kant van de Europese melkveehouders staan als het om kritiek op de exportsubsidies gaat. Burkina Faso is een schoolvoorbeeld: melk uit Burkina Faso heeft geen kans tegen melkpoeder uit de Europese Unie. In het verleden heeft de EU-subsidie al betekend dat het Afrikaanse lage loonland nauwelijks haar agrarische producten in eigen land kan afzetten: voor 20 liter melk betaalt men drie euro. Vergeleken met een liter verse melk van 70 cent kost de gesubsidieerde melkpoeder uit Europa amper 30 cent in de supermarkt. Het is bijzonder hard voor degenen die afhankelijk zijn van de verkoop van melk. Dat is de reden waarom de EMB-campagnes vorige week vaak werden uitgevoerd in samenwerking met ontwikkelingshulp organisaties.

Boeren organiseren zich

In het rapport ‘Boeren strijden tegen vrijhandel’ (mei 2007) van de Belgische ontwikkelingsorganisatie Oxfam-Solidariteit staan ook diverse voorbeelden van dumping van melk(poeder) en zuivelproducten in Afrika. Daarnaast wordt verder ingegaan op de bovengenoemde EPA’s: “Landbouw is nog steeds de belangrijkste economische sector in de meeste ACP-landen, zeker als het gaat om werkgelegenheid. De productie van basisvoedsel is vooral afkomstig van kleine boeren, maar vooral de Afrikaanse boeren ondervinden nu al hinder

---

^[13] Al in een vroeg stadium werkte EMB samen met de Europese boerenverbond CPE (*Coordination Paysanne Européenne*) en het Europees Platform voor Voedselsovereiniteit in een gezamenlijke Europese campagne voor een duurzame productie en een duurzame prijs. Zie: *Meeting between members of CPE, EMB and FFE*, 16 oktober 2006: http://www.cpefarmers.org/w3/article.php3?id_article=112

Voor aktieverslagen zie ook de websites van de NMV (<http://nmv.nu/sx/index.php>) en de DDB (<http://ddb.nu/>).

^[14] *DDB-enquête toont aan: Nederlandse melkveehouders willen flexibel quotum na 2015*, DDB Business, februari 2009: http://www.ddb.nu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=5&Itemid=136

^[15] *Afrikaanse delegatie eist afschaffing EU exportsubsidies*, EMB nieuwsbrief maart 2009: http://www.ddb.nu/images/pdf/09-03_EMB_Newsletter_ned.pdf

^[16] *Uitvoerrestituties verstoren markten — Eerlijke prijzen en de volumeregulering belangrijker dan ooit*, EMB nieuwsbrief februari 2009. http://www.ddb.nu/images/pdf/EMB%20nieuwsbrief%20feb%2009_NL.pdf

van de invoer van — al dan niet gesubsideerde — Europese producten als graan, kippenvlees, melk, plantaardige oliën en tomatenconcentraat. Als de ACP-landen hun invoerheffingen op Europese producten moeten afschaffen, zal de situatie alleen maar erger worden. Zelfs al gaat het over kleine hoeveelheden, dan nog kan de goedkope invoer een sterk effect hebben op de lokale prijzen en vervolgens op het inkomen van de boeren en het ontwikkelingspotentieel van de betrokken sectoren. De traditionele veehouders in landen als Burkina Faso, Mali, Niger, Tanzania en Senegal krijgen geen kans hun melksector verder te ontwikkelen en zo hun lokale markten en eigen steden te bevoorraden. Er is tijd nodig om een dergelijke sector uit te bouwen. Maar als de

sector niet beschermd kan worden, is er van uitbouw geen sprake. De gevolgen zullen trouwens niet beperkt blijven tot de boeren, maar ook de lokale verwerkende industrie treffen.”^[17]

Volgens Awa Diallo, boerin in Senegal en lid van het vrouwencollege van ROPPA, het West-Afrikaanse netwerk van boerenorganisaties, zijn de EPA's een grote bedreiging voor het inkomen van de kleine boer in West-Afrika. EPA's zullen het probleem van de goedkope import alleen maar verergeren, meent ROPPA. “Het principe van voedselsoevereiniteit ontbreekt in de huidige EPA's,” zegt Awa, “terwijl het net het hart van de onderhandelingen zou moeten zijn. Afrika heeft genoeg potentieel om haar bevolking te voeden, met voedsel van hoge kwaliteit. Maar de Afrikaanse regeringen zijn vooral geïnteresseerd in de financiële middelen die ze van Europa zullen krijgen. Ze kijken onvoldoende naar wat er achter zit. Ik begrijp niet dat ze de EPA's willen ondertekenen.”

Om de EPA's een halt toe te roepen, organiseert ROPPA protestmarsen. Ze informeert nationale platformen en sensibiliseert de bevolking. Via nauwe contacten met Europese NGO's en andere Afrikaanse netwerken doet ROPPA aan lobbywerk bij Afrikaanse regeringen en de Europese Unie.

Het ziet er naar uit dat Diallo en haar lotgenoten steeds sterker kunnen rekenen op solidariteit van collega's in de EU. Het huidige beleid biedt beiden immers geen overlevingsperspectief, zelfs niet als ze elkaar zouden beconcurreren.

Bronnen:

- *Corporate Power over EU Trade Policy: Good for business, bad for the World*, door Myriam Vander Stichele, Kim Bizzarri, Leonard Plank (*Seattle to Brussels Network*, 2006): <http://www.s2bnetwork.org>
- *EU-Agrarsubventionen auf dem Prüfstand, Entwicklung von Kriterien für ihren Umbau*, Tomas Reichert (ABL, *Germanwatch*, maart 2006): <http://www.germanwatch.org/tw/eu-agr05.pdf>

^[17] *Boeren strijden tegen vrijhandel*, Oxfam-Sol, mei 2007. (www.oww.be/documenten/campagne/071-d-camp07-dossier-04-07.pdf). Zie hoofdstukken *Vrijhandelsakkoorden zetten landbouw onder druk* en *Awa Diallo (ROPPA Senegal): 'Voedselsoevereiniteit ontbreekt in onderhandelingen'*.

Global Europe en migranten

door Kees Hudig

Het feit dat migranten uit het mondiale zuiden naar Europa komen, is een *hot issue* in de meeste landen die de EU vormen. Als het om EU-beleid gaat, wordt daarbij vaak alleen maar gekeken naar het directe migratiebeleid. Maar het beleid van de Europese Unie heeft natuurlijk op veel meer vlakken te maken met migratie. Tijdens de demonstraties tegen de G8-top in Heiligendamm, in juni 2007, liep een grote groep Afrikaanse migranten achter een spandoek met de tekst *We Are Here Because You Were There*. Ze wezen daarmee bondig op de relatie met het economische beleid van de G8/EU in Afrika als oorzaak van hun reden om te migreren.

Natuurlijk valt er altijd te twisten over de mondiale effecten van het economische beleid van de EU en haar lidstaten. Veel politici in Nederland schetsen vaak een rooskleurige win-win situatie, waarbij zowel de ontwikkelingslanden als de Nederlandse/Europese economie winst kunnen boeken. Veel critici bestempelen dit echter als ongefundeerde illusiepolitiek. De werkelijkheid die de statistieken onthullen, is dat als het om internationaal economisch beleid gaat, de EU vooral ogen heeft voor haar eigen belangen, en dan nog vooral die van (grote) bedrijven. Global Europe — met zijn fixatie op het openen van markten en veiligstellen van goedkope grondstoffen en intellectuele eigendomsrechten — lijkt het standpunt van de critici te staven.

Ontwikkelingssamenwerking

Natuurlijk heeft de EU ook een omvangrijk arsenaal aan middelen op het gebied van ontwikkelings-samenwerking, waar miljarden euro's mee gemoeid zijn. Met dat geld worden veel projecten gesteund die de economische situatie in de landen van herkomst verbeteren. Dat lijkt in tegenspraak te zijn met de stelling van de demonstranten in Heiligendamm. Toch is dat niet zo: het EU-beleid is wat dat betreft verre van consistent. Beleid van het ene departement kan tegengesteld zijn aan dat van een ander.

De Tilburgse ontwikkelingseconoom Lou Keune heeft het zelfs over 'omgekeerde ontwikkelingshulp'.^[1] De netto geldoverdracht loopt nog steeds van 'zuid' naar 'noord'. Daar is sinds het tijdperk van het kolonialisme weinig aan veranderd. Dat geschiedt onder andere doordat bedrijven uit rijke landen markten overnemen in het mondiale zuiden, en de winsten vervolgens naar het westen — en dan vaak via belastinghavens — overmaken. Een ander mechanisme dat zorgt voor voortdurende overdracht van zuid naar noord, is wat genoemd wordt de ruilvoetverhoudingen. Dat zijn de waardes die verschillende producten ten opzichte van elkaar hebben. Zoals het aantal zakken koffie dat een land als Tanzania moet leveren om een tractor of computer uit het noorden te kunnen aanschaffen. Die ruilvoet verslechtert nog steeds — enkele uitzonderingen daargelaten — voor de arme landen. Als Global Europe zich ten doel stelt om de toegang tot goedkope grondstoffen veilig te stellen voor de Europese economie, zal dat wederom geen verbetering van die situatie betekenen.

Economisch en politiek buitenlandbeleid

Ontwikkelingshulp dient zelf ook vaak politieke doelen, en vloeit gedeeltelijk terug naar het Nederlandse bedrijfsleven. Een van die politieke doelen is het migratiebeleid. Het is bekend dat de landen die grenzen

[1] Zie *Omgekeerde Ontwikkelingshulp*, Lou Keune, 2005: <http://www.globalinfo.nl/content/view/710/41/>

[2] Zie bijvoorbeeld *Europese Grenzen Onder Druk*, Mo* 2006: <http://tiny.cc/mo>

aan de buitengrenzen van de EU waar veel (illegaal verklaarde) migranten vandaan komen, in toenemende mate door de EU aangezet worden tot een anti-migratiebeleid en daarbij 'geholpen' worden door de EU met projecten die gedeeltelijk gefinancierd worden uit de pot van ontwikkelingssamenwerking.^[2]

Het dreigen met intrekken van gelden uit ontwikkelingssamenwerking wordt ook gebruikt om landen onder druk te zetten om vrijhandelsakkoorden te tekenen, zoals bij de *Economic Partnership Agreements* en in de onderhandelingen met Midden-Amerikaanse landen gebeurd is.^{[3][4]}

Europese multinationals

Naast leverancier van ruwe grondstoffen, beschouwt de EU het mondiale zuiden ook als markt voor producten van Europese bedrijven en diensten. Zo zie je nu bijvoorbeeld Europese en Nederlandse supermarktconcerns een steeds groter deel van de levensmiddelenverkoop overnemen in Afrikaanse of Latijns-Amerikaanse steden. Natuurlijk levert dat dan ook banen op, waar politici en bedrijfsmanagers in Nederland graag op wijzen. Maar dergelijke operaties en overnames kosten ook banen. Het betekent vaak dat lokale producenten — bijvoorbeeld vrouwen die voorheen elke week met een paar kippen uit een naburig dorp naar de stad trokken om die daar te verkopen — hun afzetmogelijkheden verliezen. Bij elkaar opgeteld is het aantal mensen dat de mogelijkheden tot levensonderhoud verliest vaak veel groter dan het aantal banen dat er door een investering of overname gecreëerd wordt. Bovendien gaat het vaak om kwalitatief minderwaardig werk en verdwijnt de winst uit het land.

Landbouw en visserij

Een sector die te maken heeft met de situatie in de zuidelijke landen waar veel migranten vandaan komen, is de landbouw. Bijna de helft van de Europese begroting wordt besteed

aan allerlei vormen van subsidies voor de agrarische sector in de EU. Maar het geld wordt niet gelijkmatig over de bedrijven in de sector verdeeld omdat het beleid met name is gericht op schaalvergroting en op vergroting van de internationale concurrentiekracht. 'Kleine' boeren hebben er veel minder profijt van dan grote en de agrobédrijven.

In het zuiden was er altijd veel kritiek op het fenomeen van de exportsubsidies. Daarmee werden Europese landbouwproducten, vaak overschotten die ontstaan waren door het interne subsidiebeleid, goedkoop op buitenlandse markten 'gedumpt' waardoor lokale producenten in het zuiden massaal over de kop gingen. Dit gebruik wordt langzamerhand afgebouwd, mede onder invloed van afspraken in de Wereldhandelsorganisatie WTO, maar in ruil vraagt de EU om betere markttoegang.

De exportsubsidies zijn niet het enige probleem van het huidige Europese landbouwbeleid. Om te schetsen hoe het huidige beleid uitwerkt voor boeren in zowel de EU als daarbuiten, is een apart dossier uitgewerkt over de melkveehouderij (zie daarvoor elders in deze brochure). Het is maar een voorbeeld. We hadden ook de tuinbouw kunnen nemen. Daar speelt zich een soortgelijk drama af. In een documentaire op tv-zender Arte^[5] was bijvoorbeeld te zien hoe de tomatenproductie in Italië en Spanje verworden is tot een grote 'race naar het afvoerputje'. De arbeidsomstandigheden in die sector benaderen soms letterlijk

[3] <http://www.indymedia.be/nl/node/10611> Stéphan Desgain: "De ontwikkelingshulp wordt gebruikt als een chantagemiddel. 'Als je niet tekent, zullen we onze hulp niet verlengen,' klinkt het tegenover sommige landen. Andere krijgen van de Commissie net te horen: 'Als je tekent, zullen we de hulp optrekken.' Via zulke belofes en dreigementen zaait Europa verdeeldheid, om het Afrikaanse front te breken."

[4] Zie een verslag van een bijeenkomst over de onderhandelingen tussen de EU en Midden-Amerika in februari 2009: <http://www.globalinfo.nl/content/view/full/1821/41/> "De wurggreep die bij de onderhandelingen gehanteerd wordt, is het afsnijden van ontwikkelingshulp of het verleggen van de koffie-import."

[5] *Sklaverei auf Italienisch*, Thomas Giefer, Rena Giefer und Karl Hoffmann, Arte 28 juni 2008

de slavernij en de werk- en leefomstandigheden van degenen die daar het werk verzetten, zijn erbarmelijk geworden. De eigenaren van de tuinbouwbedrijven beweren dat ze niet anders kunnen vanwege de lage prijzen die ze krijgen op de wereldmarkt. Tegelijkertijd komen er steeds meer berichten over tomatenboeren in Afrika die hun inkomsten kwijtraken omdat hun markt overspoeld wordt door tomaten(puree) uit Europa. Bij dit alles komt geen exportsubsidie kijken.

Visserij is ook zo'n oneerlijk speelveld geworden. De Afrikaanse kusten zijn zo langzamerhand leeggevisht door de industriële hektrawlers uit Noord-Europa en Azië. De lokale vissers kunnen geen kant meer op. Een deel van hen probeert dan maar naar Europa te gaan op zoek naar werk, of ze verkopen hun boten aan mensen die die tocht willen maken. Er is ook een direct verband te signaleren tussen de nu opkomende piraterij en het feit dat de kustwateren leeggevisht worden.^[6]

Vrijhandelsakkoorden

Net als de VS en andere rijk geworden landen, probeert de EU de economische belangen veilig te stellen door (vrij)handelsverdragen af te sluiten met andere landen en regio's. Aanvankelijk werd via de WTO geprobeerd om in een klap zoveel mogelijk landen te binden in afspraken over wereldwijde 'vrijhandel'. Dat mislukte gedeeltelijk, omdat het veel weerstand opriep en omdat er een wereldwijde tegenbeweging ontstond (ook wel de globaliseringsbeweging genoemd of de 'beweging van Seattle', naar de beruchte wereldhandelstop van 1999 die daar succesvol geblokkeerd werd). Doordat de ontwikkelingen binnen de

WTO inmiddels zijn vastgelopen, zijn de zogenaamde bilaterale of biregionale onderhandelingen weer belangrijker geworden. De EU voert momenteel dergelijke onderhandelingen met een groot aantal landen en regio's.^[7]

Daarnaast wordt er naarstig gewerkt aan de zogenaamde *Economic Partnership Agreements* (EPA's). De EU probeert handelsovereenkomsten te bereiken met de landen waarmee het eerder de zogenaamde Lomé- of Cotonou-akkoorden afsloot. Het betreft voormalige kolonies die tot de armste landen behoren en

daarom een soort voorkeursbehandeling kregen wat betreft toegang tot de Europese markt. Nu de looptijd van de akkoorden aan het verstrijken is, heeft de EU de EPA's bedacht als opvolger. Maar inhoudelijk benaderen de aangeboden akkoorden een traditioneel vrijhandelsverdrag, en de eisen voor markttoegang zijn zeer vergaand.^[8] De EPA's ondermijnen ook nieuwe en bestaande regionale handelsverbanden in bijvoorbeeld Afrika en leiden soms tot het uiteenvallen van regionale samenwerkingsverbanden.

Bij al deze onderhandelingen — of het nu in de WTO is, bij de EPA's of op 'bilateraal' niveau — is de lijn duidelijk te zien die in de Global Europe handelsstrategie vastgelegd is. Het zijn steeds dezelfde drie pijlers die naar voren geschoven worden, te weten markttoegang, toegang tot grondstoffen en intellectuele eigendomsrechten.

Migratiecontrole

Natuurlijk hebben migranten die de EU proberen in te reizen, of die eenmaal in de EU aangekomen daar proberen te leven, op een nog veel directere manier te maken met deze 'superstaat'. Al ver buiten de officiële grenzen van de EU beginnen de pogingen om de toestroom van migranten overeenkomstig de

FOTO: NOBORDER NETWORK

^[6] Zie *Stop wildwest taferelen in Somalische kustwateren*, Farah Karimi, NRC Handelsblad 14 april 2009:

<http://www.oxfamnovib.nl/id.html?id=12218>

^[7] Zie voor een actueel overzicht de website bilaterals: <http://www.bilaterals.org/>

^[8] Zie over EPA's: <http://www.vrijhandelvoorbij.nl/stop-epa/>

Europese wensen te controleren. Dit heeft de laatste jaren tot een gigantisch drama geleid. Aan de buitengrenzen sterven letterlijk duizenden mensen per jaar omdat ze de tocht niet overleven. De EU heeft een groot gemilitariseerd grensbewakingsapparaat ingesteld, Frontex genaamd, om dit beleid uit te voeren^[9] Maar ook migranten die binnen de EU verblijven moeten een dagelijks gevecht leveren om te kunnen blijven en te kunnen overleven. Door maatregelen als de koppelingswet is er een geïnstitutionaliseerde tweedeling in de maatschappij gecreëerd. Migranten die niet beschikken over de juiste papieren, en hun kinderen, worden steeds effectiever uitgesloten van maatschappelijke voorzieningen en overheidsdiensten. Ook is er een grootschalige uitzettingsmachine opgebouwd, met een uitgebreide structuur van gevangnissen waar mensen opgesloten worden wiens enige 'misdaad' is dat ze geen geldige verblijfspapieren hebben.^[10] Om de maatregelen op het gebied van uitzettingen te stroomlijnen binnen de EU, werd in juni 2008 de *Return Directive* aangenomen door het Europese Parlement.^[11]

Desondanks lukt het de EU niet om het 'Fort' af te schermen van de buitenwereld. Veel migranten blijven naar Europa reizen om daar — legaal of illegaal — te wonen en te werken. En veel Europeanen zijn het ook niet eens met het steeds verder aangescherpte migratiecontrolebeleid. Dat uit zich voortdurend in vormen van protest en solidariteit.^[12] Een

van de relatief nieuwere ontwikkelingen is het toewerken naar tijdelijke verblijfsvergunningen voor bepaalde beroepsgroepen. Dat betekent natuurlijk een vooruitgang voor mensen die in die beroepsgroep werkzaam zijn en in de EU willen werken. Maar het veroorzaakt ook weer nieuwe problemen en onrechtvaardigheden. Het kan bijvoorbeeld leiden tot een *braindrain*, zoals bij ziekenhuispersoneel dat elders is opgeleid en in de EU zorgwerk gaat verrichten. De landen van herkomst hebben dan wel de kosten van de opleiding moeten opbrengen, maar zien vervolgens het opgeleide personeel verdwijnen. Bovendien betekent 'tijdelijk' dat de vergunning na een bepaalde periode weer verloopt en mensen dan alsnog geïlegaliseerd kunnen raken. In die zin worden dit soort maatregelen vaak gezien als perfectionalisering van de migratiecontrole.

Economische factoren

Tegenwoordig wordt steeds vaker erkend dat migranten een belangrijke bron van inkomsten betekenen voor de 'landen van herkomst'. Ze maken bijvoorbeeld enorme hoeveelheden geld over naar achtergebleven familieleden. Die bedragen stellen de ontwikkelingshulp geheel in de schaduw. Minder erkenning is er helaas voor de betekenis van migranten en hun arbeid en andere activiteiten voor de maatschappij in de EU zelf. Terwijl alle statistieken uitwijzen dat die maatschappij allang niet meer zonder die migranten zou kunnen functioneren en de vraag naar hun arbeid de komende tijd alleen maar zal toenemen. Die blinde vlek zal de komende tijd door de werkelijkheid ingehaald worden. De grote vraag is of dat ook geldt voor inzicht in de economische factoren die ervoor zorgen dat mensen moeten verhuizen van arme (lees: armgemaakte) landen naar rijke. Voorlopig is het beleid van de EU — in weerwil van mooie woorden en gepronk met ontwikkelingshulp — nog hoofdzakelijk gericht op het rijker maken van de EU ten koste van alles wat buiten 'Fort Europa' ligt. En Global Europe is daar het beste bewijs van.

[9] Zie over Frontex onder andere: <http://www.allincluded.nl/index.php/actie/campagne-tegen-frontex>

[10] <http://www.vrijheidvanbeweging.nl/fortnederland/kaart.html>

[11] <http://tiny.cc/return>

[12] Zie onder andere: <http://www.noborder.org/>

www.voorwie.eu
info@voorwie.eu

Huh?

En Global Europe
dan?!

www.voorwie.eu